

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

GRUPLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA VE BARIŞ SÜREÇLERİNİN
SOSYAL PSİKOLOJİK ARKA PLANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KARASU

DANIŞMAN
Doç. Dr. İ. Mert TEKÖZEL

İZMİR – 2017

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**

**GRUPLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA VE BARIŞ SÜREÇLERİNİN
SOSYAL PSİKOLOJİK ARKA PLANI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KARASU

JÜRİ ÜYELERİ

Doç. Dr. İ. Mert TEKÖZEL (DANIŞMAN)

Doç. Dr. Serap AKFIRAT

Yrd. Doç. Dr. Gülgün MEŞE

İZMİR – 2017

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne sunduğum "Gruplararası İlişkilerde Çatışma ve Barış Süreçlerinin Sosyal Psikolojik Arka Planı" adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Mehmet KARASU

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Mehmet Karasu

Numarası : 92140000383

Anabilim Dalı : Psikoloji

Tez Başlığı (Türkçe) : Gruplararası ilişkilerde çatışma ve barış süreçlerinin Sosyal Psikolojik Arka Planı

Tez Başlığı (İngilizce) : Social Psychological Background of Conflict and Peace Processes Intergroup Relations

Tez Savunma Tarihi : 03.07.2014

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Mert Tekeşen

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Serap AKFİLAT

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Gökçen NEŞE

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

Melek Göregenli'ye

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasını mümkün kılan Prof. Dr. Melek Göregenli'ye ve yakın zamanda yaşadığımız kriz zamanlarında üstlendiği kolaylaştırıcı rolleri için Doç. Dr. İ. Mert Teközel'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tezimde gerekli bir aşama olarak sağladıkları uzman görüşü için Prof. Dr. Zerrin Kurtoğlu, Doç. Dr. İ. Mert Teközel, Doç. Dr. Güven Şeker, Yrd. Doç. Dr. Gülgün Meşe, Yrd. Doç. Dr. Betül Dilara Şeker, Yrd. Doç. Dr. Nejdett Bilgi ve Arş. Gör. Karun Çekem'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tezime yaptıkları değerli katkıları için sırasıyla değerli hocalarım ve arkadaşlarım Dr. Özden Melis Uluğ, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çoymak, Arş. Gör. Çağlar Solak, Arş. Gör. Demet İslambay, Arş. Gör. Feyzan Tuzkaya, Psikolog Sercan Karlıdağ ve Psikolog Betül Kanık'a yürek dolusu teşekkür ederim.

Son olarak tüm katılımcılarıma, tezimin jürisinde yer alan sevgili hocalarıma ve kıymetli eşim Fetiye Karasu'ya çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Yemin Belgesi.....	i
Tutanak.....	ii
İthaf.....	iii
Teşekkür.....	iv
İçindekiler.....	v
Tablo Listesi.....	vii
Şekil Listesi.....	viii
Kısaltmalar.....	ix
Giriş.....	1
I. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	3
I.1. Türkiye-Ermenistan İlişkileri.....	3
I.2. Zorlu Çatışmalar Kuramı.....	7
I.3. Kolektif Suçluluk Kuramı.....	11
I.4. Sosyal Temsiller Kuramı.....	15
II. BÖLÜM: YÖNTEM.....	17
II.1. Q Yöntemine Genel Bir Bakış.....	17
II.1.1. İfadelerinin Oluşturulması.....	19
II.1.2. Uygulama.....	20
II.1.3. Analiz.....	21
II.1.4. Yorumlama.....	22
II.1.5. Araştırmanın Amacı.....	22
II.2. Veri Toplama Araçları.....	23
II.3. Örneklem.....	25
II.4. Uygulama.....	25
II.5. Analiz.....	27

III.BÖLÜM: BULGULAR	28
III.1. Faktör 1.....	35
III.2. Faktör 2.....	37
III.3. Faktör 3.....	38
III.4. Uzlaşma ve Çatışma Konuları.....	40
 IV.BÖLÜM: TARTIŞMA	41
IV.1. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	46
IV.2. Gelecek Araştırmalar için Öneriler.....	47
IV.3. Sonuç.....	48
Kaynakça.....	49
Ek.....	62
Özgeçmiş.....	65
Özet.....	67
Abstract.....	68

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Faktörler Arasındaki Korelasyonlar

Tablo 2. Faktör Yükleri ve Katılımcı Özellikleri

Tablo 3. Her Bir Faktör İçin İfadelerin Z Değerleri

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Bir yanıt matrisi örneği

Şekil 2. Belirlenmiş yarı-normal dağılım

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACNIS	: Armenian Center for National and International Studies (Ermeni Ulusal ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi)
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
akt.	: Aktaran
ark.	: Arkadaşları
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)
bkz.	: Bakınız
CRRC	: Caucasus Research Resource Center (Kafkasya Araştırma Kaynağı Merkezi)
HDV	: Hrant Dink Vakfı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
örn.	: Örneğin
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
vb.	: Ve Benzeri

GİRİŞ

Gruplararası çatışmalı ilişkiler birey ve grup düzeyinde çok yönlü etkileri olan süreçlerdir. Bu etkiler, sosyal-psikolojik bir bakış açısıyla, iç-grup aidiyetini artırarak dış-gruba karşı ayrımcı ve şiddet içeren davranışları “erdemli davranışlar” hâline getirme sürecinde önemli rol oynayabilmektedir (Bar-Tal ve Teichman, 2005; Reicher, Haslam ve Rath, 2008). Çatışmalı ilişkiler, çatışmanın tarafı olan insanların duygu, düşünce ve davranış repertuvarlarında sadece belirli eylemleri pekiştirecek bir ortamı kolaylaştırdığı için, bir süre sonra bir yaşam stiline dönüşebilmektedir. Bir yaşam stiline dönüşen gruplararası çatışmalı bir ilişkide, dış-gruba karşı, süregelen bir güvensizlik, önyargı ve özcü inanç beslenmektedir (bkz. Allport, 1954; Bar-Tal, 2007; Göregenli, 2012). Aynı zamanda dış-grubun üyelerini değersizleştiren, gayri meşrulaştıran, insanlıktan çıkaran ya da reddeden pek çok tutum ve davranış pekişmeye başlamaktadır (bkz. Lerner, 1980; Bar-Tal, 1990; Haslam, 2006; Bar-Tal ve Halperin, 2011). Yukarıda sosyal-psikolojik etkilerine kısaca değinilen gruplararası çatışmalı ilişkilerin, barışçıl ilişkilere dönüştürülmesi pek çok açıdan önem taşımaktadır.

Türkler ve Ermeniler arasındaki çatışmalı ilişkinin kökleri Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu süreç dönem dönem sessizlikle, şiddet eylemleriyle ve normalleşme çabalarıyla günümüze kadar devam etmiştir. İki grup arasında ‘Ermeni meselesi’ etrafında şekillenen ilişkiler çoğu kez tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri açısından ele alınmaktadır. Sosyal psikoloji alanında ise bu konu üzerine odaklanan sadece birkaç çalışma (bkz. Bilali, 2012; Vollhardt, Mazur ve Lemahieu, 2014) bulunmaktadır. Ermeni meselesinin sosyal-psikolojik yönlerini görünür kılma girişimleri, aşırı politikleşmiş bir problemin üzerindeki ağır yükü hafifletmeye yardımcı olarak meselenin çözümüne ilişkin atılacak adımlara güçlü dayanaklar sağlayabilir. 1915 Olayları özelinde düğümlenen ilişkilerin çözülmesi ve barışçıl ortamın kalıcı hâle dönüşmesi için iki ülke arasında yaşanan zorlu çatışma süreçlerinin gruplararası ilişkiler düzeyinde değerlendirilmesi tam da bu doğrultuda önemli bir amaç

olmaktadır. Buradan hareketle, çalışmanın amacı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde çatışma ve barış süreçlerinin sosyal-psikolojik arka planını Q yöntemiyle incelemektir.

Bu araştırma dört bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesi; ikinci bölümde araştırmanın yöntemi; üçüncü bölümde araştırmanın bulguları ve dördüncü bölümde ise araştırmanın tartışma kısmı sunulmuştur.

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Araştırmanın kuramsal çerçevesi bölümünde öncelikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin tarihsel ve sosyal arka planı, ardından Zorlu Çatışmalar, Kolektif Suçluluk ve Sosyal Temsiller Kuramları özetlenerek sunulmuştur.

I.1. TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermeni halkının kökenine ve ortaya çıktığı coğrafyaya ilişkin muhtelif bilgiler bulunmaktadır ancak Ermenilerin 20. yüzyılın başına kadar Anadolu coğrafyasında uzun süre yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğü, pek çok tarihsel ve arkeolojik bulguyla ileri sürülebilir (bkz. Dédéyan, 2015; Bournoutian, 2016). Ermeniler özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılış evresi koşullarından, o dönemde dünyada etkisini göstermeye başlayan önemli siyasi ve ekonomik dönüşümlerden (yükselen milliyetçilik akımları, ticaret yollarının değişmesi vb.) ve etkisi oldukça artmış olan toplumsal eşitsizliklerden olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

1800'lü yıllardan itibaren Ermenilerin hem kendi içinde başlayan değişim talepleri (örneğin, Patriklerin ve Amira sınıfının¹ Ermeni toplumu üzerindeki iktidarının yeni yetişen entelektüeller ve henüz zenginleşen Ermeni esnaflarınca sorgulanması), hem de Osmanlı Devleti içindeki konumlarını dönüştürme istekleri, Osmanlı Ermenilerinin iç yapısını düzenleyen resmi bir metinle (anayasa/nizamname) bağlayıcılık kazanmıştır (bkz. Artinian 2004). Ancak bu resmi metin hâlihazırdaki sorunları çözmeye yetmemiş

¹Amira sınıfı, Osmanlı Devleti'nde genellikle sarraf olarak çalışan, devlet hazinesi adına vergi toplayan ve Ermeni toplumu üzerinde belli nüfuzu olan kişilerden oluşmaktadır. Amira sınıfı hakkında detaylı bilgi için bkz. Barsoumian (1982).

ve 1880'lerden itibaren Ermeniler silahlı mücadeleyi de dışarıda bırakmayan örgütler (Hınçak Partisi, Taşnak Partisi vb.) kurarak sürmekte olan kargaşa ortamını farklı boyutlara taşımıştır (Özdoğan ve Kılıçdağı, 2012). Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdiği eylemlerin yanı sıra II. Abdülhamid yönetiminin faaliyetleri, İttihat ve Terakki Partisi'nin politikaları, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi pek çok faktör kargaşa ortamının etkisini giderek artırmıştır (bkz. Lewy, 2005). Ardından Osmanlı Devleti'nin 1915'te yürürlüğe koyduğu Ermenileri Tehcir Kanunu pek çok Ermeni'nin yaşamını yitirmesiyle, yerinden edilmesiyle ve hayatının altüst olmasıyla sonuçlanmıştır (Özdoğan ve Kılıçdağı, 2012).

Türkiye için Ermenilerin bir "mesele" olarak görünür olmaya başladığı zamanlar özellikle "Soykırım Anmalarının" 50. yılına (1965) rastlamaktadır (De Waal, 2015). Ayrıca ASALA örgütünün 1970'li yıllarda Türk diplomatlarını katlederek gerçekleştirdiği şiddet eylemleri, Ermenilerle olumsuz da olsa ilişkilenebilir. Ermeni meselesinin Türkiye gündemine girmesiyle sonuçlanmıştır (Dağlıoğlu, 2016). Diğer taraftan Ermenistan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye, bu yeni cumhuriyeti ilk tanıyan devletler arasında yer almıştır. Ancak 1993'te Ermeniler ve Azeriler arasında patlak veren Dağlık-Karabağ Savaşı nedeniyle Türkiye, Ermenistan ile olan Alica Sınır Kapısı'nı kapatmıştır (Becermen, 2014). Görüldüğü üzere iki devlet olarak Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin tarihsel ve siyasal arka planı çok uzak bir geçmişe dayanmamaktadır (Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair köşe taşları kronolojik olarak *Ek'te* sunulmuştur.).

Ermeniler ile Türkler arasında 1915 süresince yaşananlar temelinde sürdürülen tartışmalar son yıllarda hem iki ülke arasında hem de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve çeşitli Avrupa ülkelerinde daha fazla konuşulur olmuştur. "Ermeni Soykırımı" tasarısı özellikle ABD Temsilciler Meclisi'nin gündemini uzun süre meşgul etmiş ve meselenin tarafları olarak Türkiye ve Ermenistan da bu uluslararası girişime tanık olmuştur. Son olarak Almanya Federal Parlamentosu'nun 1915'te meydana gelen olayları "soykırım" olarak niteleyen yasa tasarısını kabul etmesi var olan tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Ancak 2000'lerden itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci kapsamında ve özelde azınlık hakları bağlamında Ermeni meselesinin çözüme kavuşması

için attığı adımlar, iki ülke arasındaki diyalog kanallarının açılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca bir yandan çeşitli sosyal bilim disiplinlerinde yapılan çalışmalar (bkz. Bilali, 2013; Papazian, 2016), diğer yandan 1990'lardan bu yana hem sivil toplum kuruluşlarının (STK) hem de siyasi aktörlerin attıkları adımlar, Ermeni meselesinin farklı yönleriyle (özellikle sosyal taraflarıyla) ele alınmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle STK'ların son 15-20 yıldır hayata geçirdikleri girişimler (değişim programları, araştırmalar, toplantılar vb.) ilişkilerin normalleşmesi yönünde önemli adımlar arasındadır (Görgülü, 2008). Çuhadar ve Punsman'ın (2012) hazırladıkları rapora göre, 1995 ile 2010 arasında Ermenistan'da yaşayan Ermeniler ve Diasporada yaşayan Ermeniler ile Türkler arasında 64 ilişki kurma girişi söz konusu olmuştur. Her ne kadar ilişkilerin normalleşmesi için atılan adımlar artma eğiliminde olsa da arzulanan seviyeye henüz ulaşılmamıştır.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri sadece Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelmiş trajik olaylardan değil, aynı zamanda Ermenistan'ın Azerbaycan'la yaşadığı çatışmalardan (CRRC, 2015), Ermeni Diasporasının faaliyetlerinden, STK'ların ilişkileri normalleştirme girişimlerinden, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreçlerinden ve uluslararası hukuk ve politikalardan da etkilenmektedir. Ayrıca Türkiye ve Ermenistan arasında pek çok değişken açısından asimetrik bir ilişki bulunmaktadır. Bu değişkenler şöyle sıralanabilir: nüfus yoğunluğu, ekonomik refah, 1915'te yaşananlara ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyi, Ermenilerin Türkiye'de olan bitenlerle sürekli ve doğrudan ilgilenmelerine karşın Türklerin Ermenilere karşı ilgisiz tutumları ve Türkiye için Ermenistan'ın sadece ulusal düzeyde bir "mesele" olması (Kentel ve Poghosyan 2005; Çuhadar ve Punsman, 2012; Punsman, 2013). Buna göre, iki ülke arasında var olan ve kökenleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine dayanan 'Ermeni meselesi', yukarıda kısaca değinilen siyasi ve sosyal değişkenlerden etkileniyor görünmektedir. Bu sosyo-politik çerçeve, meselenin farklı boyutlarıyla ele alınması gerektiği savını öne çıkarmaktadır.

Günümüz Ermeni kimliğinin temel belirleyicilerinden biri soykırım anlatısıdır ve özellikle bağımsızlığın ilan edildiği 1991 tarihinden bu yana yetişen genç nesil, Ermeni kimliklerini söz konusu anlatı ekseninde biçimlenen bir sosyalizasyon zemininde inşa etmektedir (Kentel ve Poghosyan, 2005). Ayrıca Ermenistan'da 1900 Ermeni

vatandaşıyla gerçekleştirilen bir çalışmaya göre (ACNIS, 2005), katılımcılar “sizin için her yılın bir gününü ulusal olarak *Soykırım Anması* ile geçirmek ne kadar önemlidir?” sorusuna, %95 oranla “çok önemli” yanıtını vermişlerdir. Aynı katılımcılar “yetişkinliğimden bu yana *Soykırım Anmalarına* neredeyse her zaman katıldım” yanıtını en sık olarak (%44,7) belirtmişlerdir. Katılımcılar, “soykırım ile ilgili hafızanın ne ölçüde Ermeni kimliğinin (Ermeni tarihi, dini, dili ve kültürü vb.) bir unsuru olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna ise sırasıyla “en önemli unsurlar arasındadır” (%32,5), “diğerleriyle eşit düzeyde önemlidir” (%32) ve “en önemli unsurdur” (%25,6) gibi yanıtlar vermişlerdir. Buna göre meselenin hem tarihsel ve siyasal, hem de sosyal-psikolojik boyutlarının olduğu rahatça görülebilmektedir.

1915’te yaşananlara ve oradan günümüze kadar uzanan ilişkilere dair inşa edilen kolektif belleğin Ermeniler için büyük çoğunlukla “soykırım” olarak nitelendirildiği ve kolektif kimlik ve mağduriyeti beslediği pek çok araştırmanın sonuçlarıyla ortaya koyulmuştur (bkz. ACNIS, 2005; CRRC, 2015). Türkler için ise 1915’in trajik olayları, Dersim Olayları (1937-38), 6-7 Eylül Olayları (1955), Sivas Olayları (1993) gibi pek çok farklı tarihsel olumsuz olayda gerçekleştiği gibi, genellikle siyasal çerçevede temsil edilmekte ve bu sorunlarla yüzleşmekten kaçınılmaktadır (Kentel ve Poghosyan, 2005). Oysa iki ülkenin ve halkın barışçıl ilişkiler kurabilmesi ve kurulması muhtemel olumlu ilişkilerinin sürdürülmesi için, bu meselenin siyasal ve tarihsel yanlarının dışında, sosyal-psikolojik bir yaklaşımla gruplararası ilişkiler açısından ele alınması gerekmektedir. Buna göre bu çalışmada Türkiye’de yaşayan insanların 1915’te meydana gelen trajik olaylara, kendilerine ve Ermenilere ayrıca meselenin çözümüne ilişkin bakış açıları incelenmiştir.

I.2. ZORLU ÇATIŞMALAR KURAMI

Çatışmalar, insan etkileşimlerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Bar-Tal, 2000a) ve temel olarak bireysel ya da grup düzeyinde amaç ve çıkarların çelişmesinden kaynaklanmaktadır (Kriesberg, 1998a). Sosyal psikolojide gruplararası çatışmalı ilişkilerin incelenmesi, birbirinden çeşitli özelliklerle ayrılan kuramlara dayandırılabilir. Bu kuramlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Gerçekçi Çatışma Kuramı (Sherif, 1966), Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1979), Sosyal Baskınlık Kuramı (Sidanius ve Pratto, 1999). Güncel bir yaklaşım olarak Zorlu Çatışmalar Kuramı (Bar-Tal, 2007) ise gruplararası çatışmalı ilişkilerin oluşmasını ve sürdürülmesini sağlayan sosyal-psikolojik altyapının ne olduğunu ve bu altyapının işlevlerini açıklamaktadır.

Zorlu çatışmalar (intractable conflicts) kavramı ilk kez sosyolog Louis Kriesberg (1993, 1998b) tarafından ortaya atılmış, ardından sosyal psikolog Daniel Bar-Tal (2007) tarafından detaylandırılarak kuramsal bir zemine oturtulmuştur. Zorlu çatışmalar; kimlik, değerler, güvenlik, toprak talebi gibi varoluşsal ve sosyal-psikolojik faktörlerle tetiklenerek sürdürülen, şiddeti barındıran ve en az bir neslin müdahil olduğu *ya hep ya hiç durumlarını* kapsayan süreçlere karşılık gelmektedir (Bar-Tal, 2007, 2013).

Kuramın temel savlarına göre; zorlu çatışmayı yaşayan insanların güvenlik, olan biteni öğrenme, olaylara anlam verme gibi ihtiyaçlarının karşılanması; korku, stres gibi olumsuz psikolojik durumlarla başa çıkması ve karşı gruba direnebilmek için *gerekli* kişisel fedakârlığı, cesareti, dayanaklılığı vb. psikolojik koşulları sağlaması gerekmektedir. Çatışmanın tarafı olan insanlar, sayılan tüm bu zorlukların üstesinden gelmek için, toplum üyeleri arasında paylaşılan inançları, tutumları, güdüleri ve duyguları içeren sosyal-psikolojik bir repertuvar geliştirmektedirler. Bu repertuvar, süreçte adeta sosyal-psikolojik bir altyapıya dönüşmektedir (Bar-Tal, 2013). Söz konusu altyapının zeminini paylaşılan toplumsal inançlar oluşturmaktadır. Toplumsal inançlar ise, insanların kendi toplumları için kaygılandıkları meselelere ve kendilerine ilişkin biriciklik algılarına katkıda bulunan temalardır ve sorunlar üzerinde toplum üyelerince

paylaşılan bilişlerdir (Bar-Tal, 2000b). Bazı toplumsal inançlar, toplumun kolektif bir anlatısını, diğer bir deyişle toplumun inşa edilmiş ortak kimliğini oluşturmaktadır (Bruner, 1990; Bar-Tal, 2007). Çatışmalara ilişkin toplumsal inançların zeminini oluşturan sosyal-psikolojik altyapı, zaman içinde hem toplumun bütün katmanlarına yayılmaktadır hem de doğrudan toplum ve devlet eliyle (aile, eğitim kurumları, tiyatro, sinema gibi kültürel ürünler ve medya yoluyla vb.) kurumsallaştırılmaktadır (Bar-Tal ve Rosen, 2009). Kurumsallaşan bir sosyal-psikolojik altyapı, toplum üyelerinin çatışmalara ilişkin bilgi topladığı ve yeni deneyimleri yorumladığı bir *prizma* işlevi üstlenmektedir (Bar-Tal, 2007).

Zorlu çatışmaların oluşmasına ve sürdürülmesine katkı sağlayan sosyal-psikolojik altyapı birbiriyle dinamik etkileşimli üç öğeden oluşmaktadır: Kolektif bellek (collective memory), çatışma etosu² (ethos of conflict) ve kolektif duygusal yönelim (collective emotional orientation). Aşağıda sosyal-psikolojik altyapının üç ögesi özetlenerek açıklanmıştır.

Kolektif bellek, çatışmalı ilişkinin taraflarına hem çatışmanın tutarlı bir tarihini sunan hem de zorlu çatışmayı inşa eden toplumsal inançlardır (Cairns ve Roe, 2003). Kolektif bellek tarafların ihtiyaçlarına göre üretildiği için kolektif belleği oluşturan bilgilerin her zaman doğru ve gerçek olması gerekmemektedir, aksine kolektif bellek zorlu çatışmanın tarihini basit, hızlı, net ve anlamlı bir resim içinde sunduğu için çoğu zaman hatalı, seçici, bozulmuş bir içeriğe sahiptir (Bar-Tal, 2007).

Çatışma etosu, zorlu çatışmaya taraf olan kimselere çatışmanın şimdisi ve geleceğine ilişkin anlamlı bir anlatı sunmaktadır ve kolektif bellekle zaman üzerinde odaklandığı kısım açısından farklılaşmaktadır. Çatışma etosu, güvenlik, vatanseverlik, barış gibi temalarla ilişkilidir ve toplum üyeleri tarafından paylaşılan inançların³ bütününe karşılık gelmektedir (Bar-Tal, 2000b). Bu temalar çatışma ya da barış

² “Ethos” sözcüğü; *ortam, inançlar, dünya görüşü, değerler sistemi, değer ve inançlar sistemi* gibi anlamları içinde barındırdığı ve yukarıda sıralanan sözcüklerden birinin tercih edilmesinin sözcüğün bağlam içindeki diğer anlamlarını silikleştirebileceği gerekçesiyle “*etos*” şeklinde kullanılmıştır.

³ Toplumsal inançlara ilişkin sekiz temanın detayları için bkz. Bar-Tal (1998); Bar-Tal, Sharvit, Halperin ve Zafran (2012).

zamanlarında ortaya çıkmaktadır ve zorlu çatışmanın yeni koşullarına göre değişip dönüşebilmektedir. Çatışma etosu ve kolektif bellek zorlu çatışmaların oluşumu ve sürdürülmesinde birbirini tamamlayarak, zorlu çatışmalara sosyal-psikolojik bir zemin sağlamaktadır (Bar-Tal, 2013).

Kolektif duygusal yönelim ise zorlu çatışma süreçlerinde iç-grup üyeleri arasında dış-gruba yönelik nefret, gurur, korku gibi duygular etrafında ortak duygulanımı artırmaya yarayan sosyal-psikolojik bir altyapıya karşılık gelmektedir (Bar-Tal, 2007). İç-grup üyeleri arasında bağlılığı artıran kolektif duygusal yönelim, insanlara bir ölçüde kültürel olarak referans çerçevesi sağlamaktadır.

Zorlu çatışmaların arka planında işleyen sosyal-psikolojik altyapı, çatışmanın tarafları açısından birtakım işlevlere sahiptir. Bunlar, (a) grup üyelerini çatışmanın stresine ve zorlu koşullarına karşı dirençli kılmak; (b) iç-grup ve dış-grup arasındaki sınırları keskinleştirmek ve şiddet eylemlerini taraflar için meşrulaştırmak; (c) iç-grubun dayanışmasını ve eyleme geçmesini kolaylaştırmak ve sosyal kimliğin içeriğini şekillendirmek biçiminde özetlenebilir (Bar-Tal, 2007).

Zorlu çatışmaların sosyal kimliği şekillendirici işlevi düşünüldüğünde, ‘sosyal kimlik’, üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tajfel (1982) sosyal kimliği “bireyin grup üyeliğine ilişkin bilgisi ve grup üyeliğine yüklenen değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçası” olarak tanımlamıştır (s.2). Sosyal Kimlik Kuramına göre insanlar, kendilerini ve sosyal çevrelerini, birtakım bilişsel ve motivasyonel ihtiyaçlar (düzen arama, kişinin hakkında olumlu bir imaja sahip olması vb.) çerçevesinde sınıflandırma eğilimindedir. İnsanların kendilerini sınıflandırarak bir gruba (veya gruplara) dâhil olması o grupla özdeşleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bu özdeşleşme sonucunda ise o gruba ilişkin sosyal kimlik oluşmakta ya da gelişmektedir (Tajfel, 1982; Tajfel ve Turner, 1986). Sosyal Kimlik Kuramına göre insanlar kendi gruplarıyla, diğer gruplar arasında birtakım karşılaştırmalara giderek, kendi sosyal kimliklerini diğer sosyal kimliklere kıyasla daha olumlu bir biçimde oluşturmak ve görmek istemektedirler (Tajfel, 1982). Dâhil olunan grubun olumlu özellikleri arttıkça, olumlu bir sosyal kimlik meydana gelmekte ve bu süreçte bağlı olarak insanlar kendilerini

daha değerli hissetmektedirler (Tajfel ve Turner, 1986). Bunun yanında ait olunan grubun diğer gruplardan daha iyi olduğuna inanılması, kendi grubunun lehine yanlı davranmayı ortaya çıkarabilmektedir (Tajfel, Flament, Billig ve Bundy, 1971). Diğer yandan bir grupla özdeşim kuran bireyler, kendilerini dâhil oldukları gruba referansla sınıflandırarak birtakım duygu, düşünce, kanaat ve inançları kolektif olarak paylaşmaktadır. Sosyal kimlik, kolektif düzeyde ortaya çıkan bu içerikler sayesinde zorlu çatışma sürecine epistemik bir zemin sağlamaktadır (Oren, Bar-Tal ve David, 2004). Güvenlik, vatanseverlik, barış gibi temalardan oluşan çatışma etosuna ilişkin toplumsal inançlar sosyal kimliğe bir anlam kazandırmaktadır. Bu paylaşılan toplumsal inançlar bir yandan insanlara dünyaya ilişkin ortak bir bakış açısı sağlarken diğer yandan aidiyet ve bağlılık duygularını tatmin etmektedir (Oren ve Bar-Tal, 2006). Yazarlara göre, “etos, sosyal kimliğin değişebilir kısmıdır” (s.21) ve zorlu çatışmalar süresince çatışmaya ilişkin etoslar insanların ihtiyaçlarına göre sürekli dönüşüme uğrayarak sosyal kimliğin içeriğini biçimlendirmektedir (Oren ve Bar-Tal, 2006).

Türkler ve Ermeniler arasında süregelen çatışmalı ilişki yukarıda bahsedilen zorlu çatışma özellikleri ile değerlendirildiğinde, günümüzde görece şiddet içermeyen bir boyutta işlemesine rağmen, farklı bir tür zorlu çatışma olarak değerlendirilebilir. Hem Zorlu atışmalar Kuramı başka çatışmalara aktarılabilir bir içeriktedir hem de Türkler ve Ermeniler arasında süregelen çatışmalı ilişkilerin çeşitli özellikleri bu kurama uyarlanabilir niteliktedir. Bunun yanında, her toplumsal çatışmanın kendine özgü bir bağlamı olmasına karşın, bütün çatışmaların arka planında işleyen ortak sosyal-psikolojik ilkeler söz konusudur (Bar-Tal, 2007). Her zorlu çatışmalı ilişkinin kendine özgü yerel dinamiklerinden hareketle, iki halk arasındaki kırgınlıklar, kaygılar, güvensizlikler ve acılara bağlı çok çeşitli *yaşanmamışlıklar* pek çok yönden farklı tarzda bir zorlu çatışma dinamiğine işaret etmektedir.

I.3. KOLEKTİF SUÇLULUK KURAMI

Kolektif suçluluk bir gruba bağlı insanların, kendi gruplarının başka bir gruba zarar veren ahlakdışı davranışlar yaptığını kabul etmesi durumunda hissettikleri duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır (Branscombe, Doosje ve McGarty, 2002). Kolektif suçluluk, bir psikolojik deneyim olduğu için kişinin gerçek suçlu olmasına gerek yoktur. Buna göre, suçlu hissetmek için kişisel temeller ortadan kalksa dahi, kişinin kendini dış-grup üyelerine haksızca zarar veren gruba ait hissetmesi kolektif suçluluk duygusuyla sonuçlanabilir ki bu durum kişisel rollerden değil, bireyin sosyal kimliğinden ve paylaşılan grup üyeliğinden kaynaklanmaktadır (Doosje, Branscombe, Spears ve Manstead, 1998).

Kolektif suçluluğun deneyimlenmesi için gereken dört önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- a) Grup üyeleri kendilerini diğer gruba zarar veren grubun bir üyesi olarak sınıflandırmalıdır.
- b) Grup üyeleri kendi grubunu, diğer gruba verilen zararın sorumlusu olarak algılamalıdır.
- c) İç-grup üyeleri verilen zararı meşru veya ahlaki görmemelidir.
- d) İç-grup verilen zararın telafisi için ödenecek bedellerin ve bu bedellerin karşılanma zorluğunu orta düzeyde algılamalıdır (Wohl, Branscombe ve Klar, 2006).

İnsanlar kendi grubuyla yüksek düzeyde özdeşim kurduklarında grubunun geçmişteki olumsuz davranışlarıyla yüzleşmeye hazır görünmemekteyken, bunun aksine düşük özdeşim söz konusu olduğunda, bu olumsuz davranışları kabul etmeye ve kendi milli kimliğine uyumlu hâle getirmeye daha yatkınlardır (Doosje, Branscombe, Spears ve Manstead, 2004). Ayrıca grubunu yücelten insanların kolektif suçluluk duygusunu yaşama olasılıkları, grubuna eleştirel olarak bağlı olan insanlara kıyasla daha azdır (Roccas, Klar ve Liviatan, 2006). Yine çatışmalı gruplararası ilişkilerde, dış-grubu

suçlamak ve muhafazakâr politik yönelime sahip olmak kolektif suçluluk duygusunu hafifletirken, iç-grubun eylemlerini sıradanlaştırmaktadır (Wohl ve Branscombe, 2004; Sharvit, Brambilla, Babush ve Colucc, 2015). Farklı kültürel bağlamlarda (ABD, İsrail ve İtalya), çeşitli değişkenlerle (grup özdeşimi, muhafazakârlık vb.) kolektif suçluluk arasındaki ilişkinin bilişsel paradigmaya dayanan bir teori çerçevesinde incelendiği bir dizi çalışmada, örneğin muhafazakârlığın kolektif suçluluğu deneyimlemeyi güçleştirdiği gözlenmiştir (Sharvit ve ark., 2015). Bu durum muhafazakârlarla liberallerin farklı ahlaki temellere dayanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Muhafazakârların kendi grubunun çıkarlarına hizmet eden ancak diğerlerine karşı zarar veren olumsuz davranışlarıyla yüzleştiklerinde, liberallere kıyasla, daha büyük bir ahlaki çelişki yaşadıkları gözlenmiştir. Muhafazakârlar bu ahlaki çelişkiyi bertaraf ederek kolektif suçluluk duygusunu azaltmak için diğerlerine verilen zarara odaklanmak yerine kendi grubunu koruma ve ona sadakat göstermeyi daha fazla göz önünde bulundurmaktadırlar (Graham, Haidt ve Nosek, 2009).

Kolektif suçlulukla yakından ilişkili görünen fakat kolektif suçluluktan ayrılan bir diğer kavram ise *kolektif utanç*tır. İnsanlar grup düzeyinde meydana gelen kötü olayların ortaya çıkışını veya etkilerini kontrol edebileceğine inanıyorsa kolektif suçluluk; bu kötü olayların kendi kontrolünde gerçekleşmediğine inanıyorsa kolektif utanç baskın duygusal tepki olarak ortaya çıkabilmektedir. Diğer bir deyişle insanlar *yaptıkları* için suçluluk; *kim oldukları* için utanç duymaktadırlar. ‘Şöyle bir insan olsaydım’ sözüne karşı ‘Şöyle yapsaydım’ sözü iki duygu arasındaki farkı gösterebilir (Lickel, Schmader ve Barquissau, 2004). Kolektif suçluluk, ‘dış-grupla ilişki zarar gördü, ilişkiyi düzeltmek için bir şeyler yapılmalı’ fikrini kolaylaştırmaktadır. Kolektif utanç ise yaşananları iyileştirme/telafi etme yönünde değil, saklama, yok etme, olayla yüzleşmekten kaçınma ya da kötü olayı gerçekleştiren grup üyelerinden kendini ayırma yönündeki fikirleri kolaylaştırmaktadır (Lickel, Schmader ve Barquissau, 2004; Lickel, Schmader, Curtis, Scarnier ve Ames, 2005; Manzi ve Gonzalez, 2007).

Kolektif suçluluk çalışmaları soykırımlar, etnik-politik çatışmalar ve sosyal gruplar arasındaki eşitsizlikler olarak üç temel başlık altında incelenebilir (Özkan, 2014). Soykırımla ilgili kolektif suçluluk çalışmaları (bkz. Imhoff, Wohl ve Erb, 2013; Vollhardt, 2013) bir grubun diğer grubu sistemli bir şekilde öldürmesi temelinde; etnik-

politik çatışmalarla ilgili kolektif suçluluk çalışmaları (bkz. Hewstone ve ark., 2004; Roccas, Klar ve Liviatan, 2004) her iki grubun da birbirine zarar verici davranışları temelinde ve sosyal gruplar arasındaki eşitsizliklerle ilgili kolektif suçluluk çalışmaları (bkz. Iyer, Leach ve Crosby, 2003; Powell, Branscombe ve Schmitt, 2005) ise sadece geçmişte gerçekleştirilen hatalı davranışları değil, günümüzde de sürdürülen yanlışlar temelinde ele alınmaktadır (Özkan, 2014).

Ermeni meselesine ilişkin anlatıların 1915'ten günümüze çeşitli dönemlerde hem Türkler hem Ermeniler açısından farklılaştığı görülmektedir (Bilgin, 2005a; Tuğal, 2007). Bu anlatılar Ermeniler için kolektif mağduriyeti ve Ermeni kimliğini inşa edici temel unsur rolünü pekiştirirken (Bilgin, 2005a); Türkler için milli duyguları arttırarak (Akçam, 1995) meselenin toplumsal yanlarıyla yüzleşmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer yandan Türklerin hem Osmanlı Devleti'nin bakiyesinden miras kalan yenilgilere, ümitsizliklere ve hayal kırıklıklarına hem de milliyetçi-muhafazakâr devlet geleneğine bağlanabilecek "ideolojik savunma tutumu", bu anlatıları 'bütün olan bitenlerden sorumlu olarak Ermeniler' temsiliyle inşa ediyor görünmektedir. Bilali, Tropp ve Dasgupta'nın (2012) gerçekleştirdikleri bir araştırmaya göre, Türkler 1915'te yaşanan şiddeti, Ermenilerin kışkırtmalarına bir tepki olarak görmektedir; Ermenilerin yaşananlardan acı çektiğini kabul etmekte, ancak Balkan Savaşları süresince kendilerinin de mağdur edildiklerini vurgulamaktadırlar. Ayrıca Ermenilerin Türklere zarar verdiğine dair anlatılar da üretmektedirler. Ermeni meselesinde Türkiye'nin resmi anlatısıyla uyumlu olarak Türkler, 1915'te yaşananlarda iç-grup sorumluluğunu en aza indirerek, yaşananların sorumluluğunu Ermenilere ve dış faktörlere (üçüncü taraflar -açlık, salgın hastalıklar- ve Birinci Dünya Savaşı'nın ağır koşullarına vb.) yüklemişlerdir (Bilali, 2012). Yine Bilali'nin (2013) gerçekleştirdiği bir başka araştırmaya göre, Türk katılımcılar 1915 Olaylarında Ermenilere bir miktar zarar verildiğini kabul ederken, Türklerin de Ermeni şiddetinin mağdurları olduğunu düşünmüşlerdir. Örneklemin çoğu (%75), 1915 Olaylarını 'iç-grubun tek tarafı olarak işlediği' eylemler şeklinde açıklamamıştır. Aksine katılımcılar ya Türk yetkililerin anlatısı tarafından desteklenen "toplumlar arası bir savaş" açıklamasını kabul etmişlerdir (örneklemin %65'i) ya da şiddetin failleri olarak Ermenileri görmüşlerdir (örneklemin %10'u).

Tüm bu bilgilerden hareketle Türklerin, Ermeni meselesine bakışının bir müdafaa hattında işlediği ve 1915 etrafında yaşanan trajik olaylar karşısında kolektif olarak sorumluluk ve suçluluk gibi duyguları deneyimlemediği düşünülmektedir. Aslında kolektif suçluluk çalışmalarıyla temelde hedeflenen şey, çatışmalı gruplararası ilişkilerin iyileştirilerek barışçıl bir ortamın tesis edilmesidir. Çatışmalı grupların birbirlerine ilişkin suçluluk hissetmeleri, grupların birbirini anlamasını kolaylaştırarak onarım mekanizmalarının etkin bir düzeyde işlemesine olanak tanımaktadır (Brown ve ark., 2008; Manzi ve Gonzalez, 2007).

I.4. SOSYAL TEMSİLLER KURAMI

Sosyal Temsiller Kuramı, insanların yaşadıkları dünyayı anlamlandırma ve yorumlama ihtiyacı hissederek, kavramlar ve olgulara dair bir ortaklık içine girdiğini öngörmektedir. Kurama göre daha önceden bilinmeyen, karmaşık bir olgu ya da kavramın bilindik ve basit bir şekilde anlamlandırılması ve tanımlanması için o olguya ya da kavrama dair ortaya konan mesajlar sadeleştirilir, mecazlarla ve aşına olunan kavramlarla ifade edilmeye çalışılır (Moscovici, 1984, 1988). Sosyal temsiller, günlük konuşmalarla ve iletişim kanallarıyla oluşur, şekillenir, değişir ve yayılır. Basit bir alıcı-verici iletişiminin ötesinde, bir amaca hizmet etmektedir ve insanların birbirlerini anlamasını, olan bitenleri anlamlandırmasını sağlamaktadır (Moscovici, 1994). Sosyal temsiller, genel bir tanımlamayla, etkileşimler yoluyla üretilen ve insanlar tarafından paylaşılan anlamlar, inançlar, imajlar, kavramlar, kanaatler ve enformasyonlardır (Parker, 1987), diğer bir deyişle “sağduyu bilgisinin günümüzdeki karşılığıdır” (Moscovici, 1981, s.181).

Sosyal temsiller insanlar arası etkileşimler yoluyla sürekli olarak farklı içeriklere dönüşebilirler ve sosyal gerçekliği yeniden oluşturabilirler. Dahası isimlendirildiklerinde sözcük anlamları dışında farklı, alakasız şeyleri temsil edebilirler. Söz gelimi, orak-çekiç komünizmi, Türkiye’de kanarya Fenerbahçe’yi, Hristiyanlıkta baba, Tanrı’yı hatırlatmaktadır (Narter, 2012; Öner, 2002).

Sosyal Temsiller Kuramına göre; tanıdık olmayanı tanıdık kılma süreci iki mekanizmanın işlemesiyle mümkündür: demirleme (anchoring) ve nesneleştirme (objectifying). Demirleme, bilinmeyenin tanıdık bir çerçeveye oturtulması sürecidir (Wagner ve ark., 1999). Bu süreçte bilinmeyen sınıflandırılır ve isimlendirilir, böylece anlamlandırılarak tanıdık hâle getirilmektedir (Parker, 1987). Diğer mekanizma olan nesneleştirme ise düşünce düzleminde soyut olarak bulunan bir şeyi, fiziksel dünyadaki bir nesneye aktarma, diğer bir deyişle objektif bir gerçekliğe dönüştürme sürecidir (Augoustinos, Walker ve Donaghue, 2014).

Sosyal temsillerle ilgili çalışmalar, sosyal temsillerin birey ve grup düzeyinde aslında neyi sağladığı ya da işlevinin ne olduğu ile ilgilidir (Howarth, 2006). Söz gelimi deliliğin sosyal temsillerinin incelendiği bir araştırmanın (bkz. Jodelet, 2001) sonuçlarına göre deliliğe ilişkin sosyal temsiller, son aşamada “delileri” dışlamayı sağlamaktadır. Cinsiyetin sosyal temsillerinin incelendiği bir diğer araştırmanın (bkz. Duveen, 2000) sonuçlarına göre ise cinsiyete ilişkin sosyal temsiller, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden üreterek bu eşitsizlikleri sürdürmeye hizmet etmektedir (akt. Howarth, 2006).

Sosyal Temsiller Kuramı (Moscovici, 1981) kişilerarası süreçler temelinde sosyal temsiller adı verilen sağduyu sistemleriyle insanların yaşadıkları dünyaya nasıl anlam verdiklerini ve onun nasıl yorumladıklarını açıklamaya çalışırken, Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1979), gruplararası ilişkileri insanların ihtiyaçlarına ve motivasyonlarına odaklanarak incelemektedir. Ancak sosyal kimlik ve sosyal temsiller arasında karşılıklı dinamik bir etkileşim söz konusudur. Örneğin, sosyal temsiller grubun menfaatlerini, amaçlarını ve sınırlarını belirginleştirirken, sosyal kimlik süreçleri kişinin benimsediği temsilleri belirlemektedir (Breakwell, 1993). Ayrıca bir gruba ait olan insanlar sadece bir sosyal temsili paylaşarak bile, ortak bir ‘dünya görüşüne’ sahip olmuş olurlar ve bu durum grup kimliğinin oluşmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır (Moscovici ve Hewstone, 1983).

Ermeniler ve Türkler arasındaki ilişkilere dair sosyal temsillerin, hatta Türkiye’de Ermeni meselesine ilişkin farklı görüşlere kaynaklık eden sosyal temsillerin iki halk arasındaki ilişkileri doğrudan biçimlendirdiği ileri sürülebilir. Buradan hareketle, barışçıl bir ortama geçişi sağlamak noktasında iki halk ve ülke arasındaki çatışmalı ilişkilere dair sosyal temsillerin mercek altına alınması önemli görünmektedir.

II. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu araştırma alan araştırması yöntemiyle yapılmıştır ve araştırmada Q yöntemi kullanılmıştır. Yöntem bölümünde öncelikle Q yöntemi genel olarak tanıtılmış, ardından araştırmada kullanılan veri toplama araçları, araştırma örnekleminin özellikleri, Q yönteminin nasıl uygulandığı ve elde edilen verilerin nasıl analiz edildiğine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

II.1. Q Yöntemine Genel Bir Bakış

Q yöntemi, İngiliz psikolog ve fizikçi William Stephenson (1935) tarafından ilk kez *Nature* dergisinde ileri sürülmüştür. Q yöntemiyle ilgili bu ilk yayın, temel olarak “Charles Spearman’ın geleneksel faktör analizi yönteminin basit ama yenilikçi bir uyarlamasını” içermektedir (Watts ve Stenner, 2012, s.7). Stephenson (1953), daha sonra, *The Study of Behavior: Q Technique and its Methodology* (*Davranış Çalışma: Q Tekniği ve Yöntemi*) kitabında Q yönteminin kuramsal arka planını ve teknik özelliklerini detaylı bir biçimde tartışmıştır.

Q yöntemi herhangi bir konu hakkında bireyler arasındaki benzerlik ve farklılıkları bireylerin bakış açıları açısından incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Brown, 1980; Watts ve Stenner 2005a). Q yöntemi, niceliksel ve niteliksel araştırma geleneklerinin güçlü yanlarını birleştirmektedir (Dennis ve Goldberg, 1996) ve bir özne olarak insanın öznelliğini (kişisel bakış açısı, fikri, inancı, tutumu vb.) açığa çıkarması bakımından nitel; insanı ölçülebilir boyutlarıyla ele alması açısından ise nicel bir yöntemdir. Katılımcıdan Q yöntemiyle elde edilen bilgiler, birbirlerine olan konumlarına göre anlam kazanırlar; dolayısıyla Q yöntemi bütüncül bir yapıya sahiptir (Brown, 1980).

Ayrıca Q yöntemi *keşfedici* bir yöntemdir ve *kuram meydana getirme* potansiyeline sahiptir (Stenner, Dancey ve Watts, 2000).

Q yöntemi ile R yöntemleri⁴ arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır: katılımcı, Q yönteminde aktif, R yöntemlerinde pasif durumdadır. Bulgular, Q yönteminde katılımcı özelinde değerlendirilirken, R yöntemlerinde sadece katılımcıdan elde edilen sayısal değerler incelenir. Yine Q yöntemi katılımcıların öznelliğinden hareket ederken, R yöntemleri katılımcıların araştırmada kullanılan kuramlara (yapılara) ne kadar uyup ne kadar uymadığı üzerinden işlemektedir. Q yöntemi, özel verilerin değerlendirilmesine olanak tanır. Bir olguya ilişkin davranış çeşitliliği altındaki faktörlerin anlaşılmasını sağlar. Dahası, Q yöntemi ile daha önceden belirlenmiş yapıların örnekleme var olup olmadığı incelenmek yerine, tek tek katılımcıların öznelliğine bağlı özgün ‘yapılar’ keşfedilir (Brown 2004; Watts ve Stenner, 2012; Demir ve Kul, 2011). “Stephenson (1935), R yöntemlerini ‘seçilmiş bir evrendeki n sayıdaki bireye m testinin cevaplatılması’ olarak tanımlarken; Q yöntemini ‘n sayıdaki cümlelerin (cümle seçimi ile her birey kendine özgü bir cevap anahtarı tasarlayarak) m sayıdaki birey tarafından cevaplanması’ olarak tanımlamıştır” (akt. Demir ve Kul, 2011, s.28).

Geleneksel faktör analizi ile Q faktör analizi arasında farklılık bulunmaktadır: Geleneksel faktör analizi değişkenlere uygulanırken, Q faktör analizi katılımcılara uygulanmaktadır. Bir bakıma değişkenler arası yerine, katılımcılar arasında korelasyon kurulmaktadır. Klasik faktör analizinde birkaç madde için birçok katılımcıdan veri toplanırken, Q faktör analizinde birçok test maddesi birkaç katılımcıya verilmektedir. Diğer bir deyişle Q faktör analizinde maddeler (ifadeler) ya da boyutlar yerine kişilerin birbiri ile olan korelasyonuna bakılmaktadır. Bu korelasyonlar daha sonra benzer ya da farklı bakış açılarını belirlemek için kullanılmaktadır (van Exel ve de Graaf, 2005; Watts ve Stenner, 2012).

Q yöntemi sağlık (bkz. Stainton Rogers, 1991), psikoloji (bkz. Watts ve Stenner, 2005b), siyaset bilimi (bkz. Sullivan, Fried ve Dietz, 1992), turizm (bkz. Stergiou ve

⁴ R yöntemleri, anketler ve/veya ölçekler yoluyla elde edilen yanıtların istatistiksel açıdan yorumlandığı yöntemlerin genel adıdır.

Airey, 2011) gibi çeşitli çalışma alanlarında kullanılmaya uygun bir içeriktedir. Bu yöntemi kullanmanın birtakım avantajları vardır: Q yöntemi insan öznelliğini sistematik biçimde açığa çıkarmak için elverişli bir yöntemdir (Brown, 1993). Nitel ve nicel yöntemlerin birleşiminden oluştuğu için, araştırmacıya, incelenen olgu hususunda bütüncül bir değerlendirme olanağı tanımaktadır (Watts ve Stenner, 2012). Ayrıca incelenen olguyla ilgili bireyler ya da gruplar arasındaki uzlaşma ve uyuşmazlıkları açık bir şekilde sunmaktadır (Brown, 1980). Dahası, farklı gruplar arasında uzlaşma noktalarını keşfederek ortak bir zemin oluşturmaya katkıda bulunmaktadır (Uluğ, 2016). Bu özellik, gruplararası çatışmalı ilişkilerin çözüme kavuşması için önemlidir (bkz. Hameiri ve Halperin, 2015; Kelman, 2008; Nadler, Malloy ve Fisher, 2008).

II.1.1. Q ifadelerinin oluşturulması

Q yönteminin kullanıldığı bir araştırmanın ilk adımında araştırılan konuyla ilgili çeşitli görüşleri içeren ifadeler bir araya getirilir (Bauer ve Aarts, 2000). Bu ifadeler, akademik kaynaklardan (makale, kitap vb.), konuyla ilgili uzmanlar ya da fikir üreten insanlardan, konuyla ilgili yürütülen araştırmalardan (görüşmeler, odak gruplar vb.) ve akademik olmayan kaynaklardan (gazete haberleri, köşe yazıları, internet forumları vb.) yararlanılarak yazılabilir. Araştırmacının tercihin ve araştırılan konuya bağlı olarak incelenen konu çeşitli kategorilere ayrılarak hazırlanabilir. İfadeler olumlu, olumsuz ve tarafsız görüşleri içerecek şekilde, kısa ve anlaşılır bir dil ile hazırlanmalıdır. Herhangi bir ifadenin içeriği olumsuz bir yargıya sahip olsa dahi, dil bilgisi kuralları içinde olumlu sözcükler kullanılmalıdır. Ayrıca ifadelerde aynı ya da benzer sözcüklere karşı dikkatli olunmalı, yönlendirici ya da yargılayıcı bir üsluptan kaçınılmalıdır. İfadelerin bir araya getirilmesinin ardından, konuyla ilgili uzmanlara/hakemlere gönderilir ve onlardan ifadelerde atlanmış bir içerik olup olmadığı, ifadelerin birbirleriyle örtüşüp örtüşmediği gibi birtakım ölçütler açısından *uzman görüşü* istenir. Bu aşamadan sonra ifadelere son hâli verilir; ifadeler kartlara yazılır ve kartların arka yüzleri sonradan verileri kaydetmek için rastgele numaralandırılır (bkz. Webler, Danielson ve Tuler, 2009; Demir ve Kul, 2011).

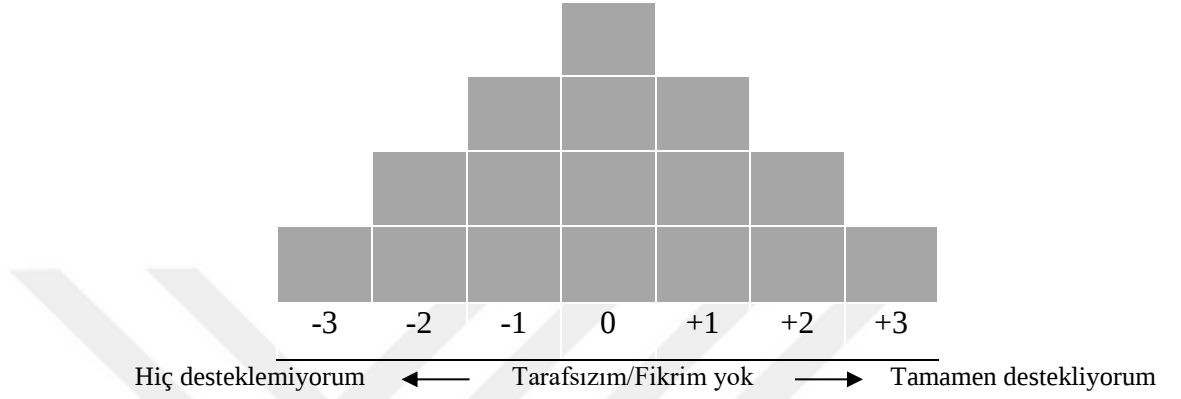
İfade sayısının belirlenmesi konusunda literatürde önerilen aralık, 40 ila 80 arasındadır (bkz. Stainton Rogers, 1995). Katılımcı sayısının ise 40 ila 60 arasında olması önerilmektedir; ancak daha az katılımcıyla etkili araştırmalar da yapılabilmektedir (bkz. Watts ve Stenner, 2005a; Shinebourne, 2009). Önerilen bu aralık değerler araştırmacının tercihlerine ve araştırma konusuna göre çeşitlilik arz edebilir. Ayrıca ifadelerin anlaşılabilirliğinin kontrolü için az sayıda katılımcıyla pilot çalışma yapmak gerekmektedir (bkz. Shinebourne, 2009).

II.1.2. Q yönteminin uygulanması

Q yönteminde temel süreç araştırma konusuyla ilgili oluşturulan fikir kartlarının her bir katılımcı tarafından ayrı ayrı sıralanması esasına dayanmaktadır. Q sıralaması süreçleri şu adımlarla ifade edilebilir: İlk adımda katılımcıya karışık hâlde sunulan fikir kartları, katılımcı tarafından dikkatle okunarak “katılıyorum”, “katılmıyorum” ve “fikrim yok/tarafsızım” olarak ayrılır. Bu ayrım, bir yanıt matrisi (bkz. Şekil 1)⁵ üzerinde sıralama yapmayı kolaylaştırmak için gerçekleştirilen bir işlemdir. İkinci adımda katılımcıdan araştırma desenine ve fikir kartlarının sayısına uygun seçilen bir skala (örn. -3/+3) üzerine bu kartların dizilmesi istenir (bkz. Dennis 1986). Bu amaçla tamamen desteklenen fikir kartının +3 kısmına; hiç desteklenmeyen fikir kartının ise -3 kısmına yerleştirilmesi istenir. Sırayla bütün kartlara aynı işlem yapılır. Sıralama işlemi tamamlandıktan sonra, katılımcıya oluşturduğu sıralaması üzerinde değişiklikler yapabileceği söylenerek bir miktar süre tanınır. Sonrasında fikir kartlarının arkasındaki numaralar kaydedilir. Bütün işlemler süresince ve uygulamanın sonunda katılımcının yorumları not edilir. Araştırma sonunda katılımcıdan uç noktalara (örn. +3 ve -3) yerleştirdiği fikir kartlarını niçin o numaralara yerleştirdiğine ilişkin görüşleri öğrenilir. Ayrıca katılımcıya araştırma konusuyla ilgili önemli fakat araştırmada yer verilmeyen bir konu olup olmadığı ve ifadelerde katılımcıyı incitici etki bırakan bir fikir kartı olup

⁵ Nasıl bir yanıt matrisi kullanılacağı araştırmacının tercihinine bağlıdır. Örneğin, araştırmacı araştırılan konuya ilişkin katılımcıların görüşlerini kristalize etmek diğer bir deyişle belirgin kılmak istiyorsa “zoraki dağılım” modelini tercih edebilir ya da araştırılan konuyla ilgili hangi temaların öne çıktığını daha derinlikli keşfetmek istiyorsa “serbest dağılım” modelini kullanabilir. Zoraki dağılımda her bir sütuna yerleştirilecek fikir kartı sayısı araştırmacı tarafından önceden belirlenmiştir; serbest dağılımda ise katılımcılar her bir sütuna istediği kadar fikir kartı yerleştirebilirler (bkz. Demir ve Kul, 2011).

olmadığı sorulur. Son olarak, katılımcının sosyo-demografik bilgileri alınarak uygulamaya son verilir (bkz. Demir ve Kul, 2011; Uluğ, 2016).

Şekil 1. Bir yanıt matrisi örneği.

II.1.3. Analiz

Katılımcılar tarafından tamamlanmış her bir sıralama bir veri olarak hesaplanmaktadır. Verileri analiz etmek için PQMethod 2.35 (Schmolck, 2014), PCQ (Stricklin ve Almeida, 2001) gibi istatistiksel analiz programları kullanılabilir. Analiz için her bir sıralama özelinde katılımcılara faktör analizi uygulanmaktadır (Watts ve Stenner, 2005a). Faktörlerin açığa çıkarılması ve döndürülmesine ilişkin çeşitli seçenekler bulunmaktadır. Söz gelimi, faktörlerin açığa çıkarılması için Temel Bileşenler Faktör Analizi (Principal Component Factor Analysis) veya Merkezi Faktör Analizi (Centroid Factor Analysis); döndürme işlemi için Varimaks döndürme (Varimax rotation) ya da el ile döndürme (manual rotation) teknikleri kullanılabilir (Watts ve Stenner, 2005). “Kullanılan döndürme tekniği toplanan verinin doğasına ve araştırmanın amaçlarına göre seçilmektedir” (Brown, 1980, s.238). Analiz sonucunda hangi faktörlerin seçilmesi gerektiği Q yönteminde benimsenen yaklaşıma göre değişmektedir. Kimi araştırmacılar (bkz. Watts ve Stenner, 2012) bu konuda niceliksel olarak sınırları çizilmiş bir yerden hareket ederken, kimileri (bkz. Brown, 1980) araştırmanın niteliksel yönlerini ön plana

çıkarak karar vermektedir. Hangi faktörlerin seçilmesi gerektiği hususunda niceliksel ölçütleri görece daha çok kullanan araştırmacılar, örneğin özdeğerin (eigen value) 1'den büyük olmasını, bir faktörün yorumlanabilir olması için en az 2 katılımcı sıralamasının olmasını önermektedir (bkz. Watts ve Stenner, 2005, Webler ve ark., 2009). Açığa çıkan faktörler (a) sadelik (daha az faktörün tercih edilmesi); (b) açıklık (her bir sıralamanın sadece bir faktör üzerine ve yüksek değerde yüklenmesi); (c) farklılık (faktörler arasında düşük korelasyon değerinin olması) ve (d) kararlılık (farklı çözümlemelerde bazı katılımcıların aynı faktör üzerine yüklenmesi) gibi ölçütlere göre değerlendirilerek nihai faktör sayısına karar verilmektedir (bkz. Webler ve ark., 2009).

II.1.4. Yorumlama

Q yönteminde faktör yorumlama süreci, sıralanan ifadelerin *birlikte* hermenötik bir anlayışla değerlendirilmesini gerektirmektedir (Stenner, Dancey ve Watts, 2000; Shemmings, 2006). Uygulama esnasında ve sonrasında not edilen katılımcı yorumları ve katılımcıların demografik bilgileri her bir faktörün yorumlanmasında göz önünde bulundurulmaktadır (Shinebourne, 2009; Watts ve Stenner, 2012).

Bu çalışmada Q yöntemi, Türkiye'deki insanların 1915 Olaylarına ilişkin bakış açılarını açığa çıkarmak, bu farklı bakış açıları arasındaki uzlaşma ve ayrışma noktalarını anlamak ve olası çözüm önerilerini sunmak için kullanılmıştır.

II.1.5. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, iki grup arasında 1915 Olayları özelinde düğümlenen zorlu çatışmalı ilişkilere ve olası barış süreçlerine ilişkin algıları ve değerlendirmeleri gruplararası ilişkiler düzeyinde incelemektir. Özelleştirirsek, bu çalışmada temel olarak şu 3 soruya yanıt aranmıştır:

- a. Türkiye'de yaşayan insanlar Ermeni meselesini nasıl tanımlamakta ve hangi gerekçelerle açıklamaktadır?
- b. Türkiye'de yaşayan insanların Ermeni meselesi özelinde kendilerine, Ermenilere ve iki halk arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin ahlaki değerlendirmeleri nasıldır?

- c. Türkiye’de yaşayan insanların Ermeni meselesinin çözümüne ve çözümün önündeki engellere ilişkin görüşleri nasıldır?

II.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan araçlar sırasıyla aşağıda tanıtılmıştır.

Bilgilendirilmiş onam formu: Araştırmanın tanıtıldığı, uygulama süreci hakkında ayrıntılı bilgi verilen ve katılımcının çalışmaya gönüllü olarak katıldığını belirttiği formdur.

Sosyo-demografik bilgi formu: Katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve en uzun süre yaşadıkları yere ilişkin bilgilerinin öğrenildiği formdur. Ayrıca katılımcıların dini yönelimleri, “Dini görüşleriniz gündelik hayattaki davranışlarınız üzerinde ne kadar etkili?” (1: *hiç etkili değil*; 7: *tamamen etkili*) sorusuyla; siyasi yönelimleri “Siyasi görüşünüzü aşağıdaki ölçek üzerinde belirtiniz.” (1: *sol*; 7: *sağ*) sorusuyla ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair genel görüşleri ise “Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” açık uçlu sorusuyla araştırılmıştır.

Q yöntemi materyalleri: Ermeni meselesinin farklı boyutlarına ilişkin görüşlerin sistematik olarak araştırılması ve açıklanması için yapılandırılmış ve kapsamlı bir çerçeve analizine (frame analysis) ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Entman’ın çerçeve analizinden yararlanılmıştır. Entman’ın (1993) çerçeve analizi (a) problem tanımı, (b) nedensel açıklama (c) ahlaki değerlendirme ve (d) müdahale önerisi olmak üzere 4 kategoriden oluşmaktadır. Ancak bu çerçeve analizine Uluğ (2016) ve Karasu, Mehmetoğlu, Tuzkaya ve Göregenli’nin (2016) çalışmalarından hareketle *problemin çözümüne ilişkin engeller* adında yeni bir kategori daha eklenmiştir. Ayrıca problemin tanımı ve probleme ilişkin nedensel açıklamalar kategorileri ile problemin çözülmesi için

müdahale önerileri ve problemin çözümüne ilişkin engeller kategorileri içlerindeki ifadelerin birbirine yakın olması ve ifadeleri değerlendiren hakemlerin de bu yakın anlamlılığa ilişkin görüş bildirmeleri dolayısıyla birleştirilmiştir. Özetle, araştırmada kullanılan ifade seti, Entman'ın (1993) çerçeve analizinin bu araştırmanın amaçlarına göre dönüştürülmesiyle 3 kategori olarak, şu temaları kapsayacak biçimde hazırlanmıştır: (a) “Ermeni meselesine ilişkin tanımlar ve nedenler”, (b) “Ermeni meselesine ilişkin ahlaki değerlendirmeler” ve (c) “Ermeni meselesine ilişkin çözüm önerileri ve çözüme yönelik engeller”. Set, ifadelerin ayrı ayrı kartlara yazılarak oluşturulan 41 fikir kartı ve bu kartları bir skala üzerinde sıralamak için hazırlanmış bir adet yanıt matrisinden oluşmaktadır (İfadelerin tümü için bkz. Tablo 3).

Araştırmada kullanılan ifade seti literatürde önerildiği şekliyle (bkz. Webler, Danielson ve Tuler, 2009; Demir ve Kul, 2011) çeşitli aşamalardan geçerek oluşturulmuştur. Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

- a) İlk aşamada, Türkiye-Ermenistan ve/veya Türkler-Ermeniler üzerine hazırlanmış araştırma raporlarından, makalelerden, kitaplardan, gazete köşesi yazılarından, açık oturum tartışmalarından vb. elde edilen bilgiler aracılığıyla bir ifade havuzu oluşturulmuştur. Tüm ifadeler olumlu, olumsuz ve tarafsız görüşleri içerecek şekilde, kısa ve anlaşılır bir dil ile yeniden düzenlenmiştir. Herhangi bir şekilde ifadenin içeriği olumsuz bir yargıya sahip olsa dahi, dil bilgisi kuralları içinde olumlu sözcükler kullanılmıştır. Ayrıca ifadelerde aynı ya da benzer sözcüklere karşı dikkatli olunarak, yönlendirici ya da yargılayıcı bir üsluptan özenle kaçınılmıştır. Buna göre ilk aşamada toplamda 76 ifade oluşturulmuştur.
- b) İkinci aşamada, ifade havuzundaki tüm ifadeler araştırmanın konusu ve/veya yöntemi konusunda uzman 7 kişiye gönderilmiştir ve uzmanlardan ifadelerin açıklık, atlanmış içerik, kapsamlılık, anlam hatası, tekrara düşme, dâhil olduğu kategoriye uygunluk, gereksiz olup olmama gibi parametrelere dayalı olarak değerlendirilmeleri istenmiştir.

- c) Üçüncü aşamada uzman görüşlerine göre yeniden gözden geçirilen ifadeler 41'e indirilmiştir. 41 ifade sayısı literatürde önerilen sınırlar (40 ila 80 ranjı; bkz. Stainton Rogers, 1995) içinde yer almaktadır.
- d) Dördüncü aşamada ise ifadelerin açıklığının ve anlaşılabilirliğinin kontrol edilmesi için 2 katılımcı ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada ifadelere ilişkin herhangi bir sorunla karşılaşmadığı için aynı ifadeler kullanılarak araştırmaya başlanmıştır.

II.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemine farklı ideolojik ve dini yönelimlerden 72 (29 kadın, 43 erkek) katılımcı oluşturmaktadır. Dinin gündelik hayata etkisi ($\bar{X} = 3.24$; $SS = 2.09$; 1: *hiç etkili değil*; 7: *tamamen etkili*) ve siyasi görüşleri ($\bar{X} = 3.42$; $SS = 1.61$; 1: *sol*; 7: *sağ*) 1'den 7'ye değişmektedir. Katılımcıların yaş aralığı 20 ile 65 arasındadır ($\bar{X} = 31.15$; $SS = 9.86$). Veriler kartopu tekniği ile İzmir, Denizli, Manisa ve İstanbul şehirlerinde toplanmıştır.

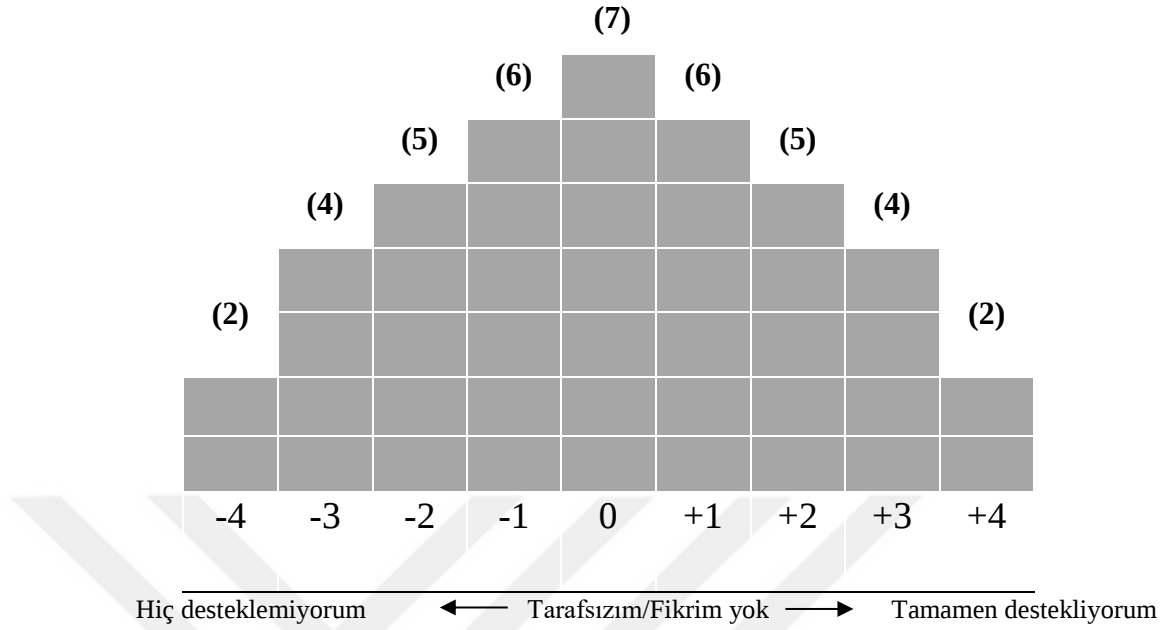
II.4. Uygulama

Uygulamalar yüz yüze olarak, birbiri arasında tutarlılığın sağlandığı yazarın kendisi ve bir psikoloji bölümü mezunu olmak üzere iki ayrı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmada katılımcıların Ermeni meselesinin çeşitli boyutlarına ilişkin görüşlerini daha belirgin biçimde açığa çıkarmak amacıyla zoraki dağılım modeli kullanılmıştır. Örnek bir uygulama şu adımlardan oluşmaktadır: Sessiz ve bire bir

uygulama yapılabilecek bir ortamda, araştırmanın katılımcıya dikkatli ve anlaşılır bir şekilde anlatılmasının ardından bilgilendirilmiş onam formu imzalatılarak uygulama başlamıştır. İlk adımda karışık hâlde sunulan fikir kartlarının katılımcı tarafından dikkatli şekilde okunarak (a) “katılıyorum”, (b) “katılmıyorum” ve (c) “fikrim yok/tarafsızım” şeklinde ayrılması istenmiştir. İkinci adım araştırma desenine ve ifade sayısına uygun olarak seçilen skala (-4/+4) üzerine fikir kartlarının dizilmesidir (bkz. Şekil 2). Bu amaçla, “tamamen desteklenen” 2 fikir kartının +4 kısmına; “hiç desteklenmeyen” 2 fikir kartının ise -4 kısmına yerleştirilmesi istenmiştir. Sırayla bütün fikir kartlarına aynı işlem yapılmıştır. Bu işlemin ardından, katılımcıya “sıralaması üzerinde değişiklikler yapabileceği” söylenerek gerekli süre tanınmıştır. Ardından fikir kartlarının arkasındaki numaralar kaydedilmiştir. Sonrasında katılımcıya ilgili fikir kartlarını sıralamada niçin uç noktalara yerleştirdiği, araştırma konusuyla ilgili katılımcının önemli bulmasına karşın araştırmada yer verilmeyen birtakım konuların⁶ olup olmadığı ve sunulan fikir kartlarında kendisini inciten bir ifadeye⁷ rastlayıp rastlamadığı sorularak katılımcının verdiği yanıtlar not edilmiştir. Katılımcıların araştırmada yer verilmeyen birtakım konulara ilişkin önerilerinin ve kendilerini inciten ifadelerle ilişkin yorumlarının araştırmanın seyrini olumsuz yönde etkilemediğine kanaat getirilmiştir (bkz. dipnot 6 ve 7). Son olarak katılımcıdan sosyo-demografik bilgi formunu doldurması istenerek uygulama sonlandırılmıştır.

⁶ 4 numaralı katılımcı Ermenilerin Osmanlı Devleti içinde bir dönem “millet-i sadıka” olarak anıldığı fakat daha sonradan çeşitli nedenlerle “isyan” ettiklerini belirten bir ifade yazılmasını önermiştir. 12 numaralı katılımcı Ermenilerin Yahudi Soykırımı’nı kendi amaçları için kullandığını belirten bir ifade hazırlanmasını önermiştir. 24 numaralı katılımcı Ermeni meselesinin Fransız İhtilali ve o dönemde yükselen milliyetçilik akımları etkisiyle açığa çıktığına ilişkin bir ifade yazılmasını önermiştir. 50 numaralı katılımcı 4. ifadenin (bkz. Tablo 3) tersi biçimde pek çok Ermeni’nin Türklere karşı önyargılı olduğunu vurgulayan bir ifadenin hazırlanmasını önermiştir. 72 numaralı katılımcı Ermeni meselesinin çözümüne ilişkin bir öneri olarak bu sorunun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tartışılması gerektiğine dair bir ifade yazılmasını önermiştir.

⁷ 7, 20, 35, 69, 71 ve 72 numaralı katılımcılar, araştırmada kullanılan 26. ifadenin (bkz. Tablo 3) Ermeni meselesinin kaynağını ve sorumluluğunu Kürtlere indirgemesi ve bu sorunda Kürtleri zan altında bırakması gibi gerekçelerle kendilerini incittiğini ve rahatsız ettiğini belirtmişlerdir. 13, 21 ve 43 numaralı katılımcılar ise 39. ifadede (bkz. Tablo 3) bu sorun konusunda kendilerinin suçlu olarak nitelemesinden dolayı bu ifadeyi incitici bulduklarını dile getirmişlerdir.

Şekil 2. Belirlenmiş yarı-normal dağılım. Koyu ve parantez içinde yazılmış numaralar her bir sayının (örn. +4, +3) üzerine yerleştirilmesi gereken ifade sayısıdır.

II.5. Analiz

Veriler PQMethod 2.35 (Schmolck, 2014) istatistiksel analiz programı ile analiz edilmiştir. Faktörler, Temel Bileşenler Analizi (*Principal Component Analysis*) kullanılarak çıkarılmış ve Varimaks tekniğiyle döndürülmüştür. Analizler boyunca ortaya çıkan farklı sayıdaki faktörler, sadelik, açıklık, farklılık ve kararlılık ölçütlerine (bkz. Webler ve ark., 2009) göre değerlendirilmiştir. Ayrıca açığa çıkan her bir faktörü en az iki veya üç kişinin paylaşmış olmasına dikkat edilmiştir (Brown, 1980). Katılımcıların demografik bilgileri, uygulama esnasında ve sonrasında kayda geçilen yorumları, ortaya çıkan her bir faktörün (bakış açısının) yorumlanmasında kullanılmıştır (Watts ve Stenner, 2012).

III.BÖLÜM

BULGULAR

Yukarıda belirtilen ölçütlere göre gerçekleştirilen analizlerin sonucunda ortaya çıkan iki faktörlü çözüm, toplam varyansın %54'ünü açıklamaktadır.⁸ Ancak Faktör 1, hem pozitif hem negatif yüklerden oluşan iki kutuplu faktör (bipolar factor)⁹ yapısından oluştuğu için ikiye bölünerek incelenmiştir. Buna göre analiz sonucunda toplamda 3 faktör (bakış açısı) tanımlanmıştır (faktörler arasındaki korelasyon değerleri için bkz. Tablo 1). 72 katılımcıdan 59'u üç faktörden birine yüklenmiştir.¹⁰ Geriye kalan 13 katılımcı ise birden fazla faktöre yüklenmiştir.¹¹ Bu katılımcıların görüşleri aşağıda açıklanan bakış açılarının birleşimini temsil etmektedir (faktör yükleri ve katılımcı özellikleri için bkz. Tablo 2). Aşağıda her bir faktör için “ayırt edici ifadelerin” (distinguishing statements)¹² yanı sıra, en çok desteklenen ve hiç desteklenmeyen ifadeler, bu ifadelerin z değerlerine göre yorumlanmıştır (z değerleri için bkz. Tablo 3). Z değerleri, ifadeler ile faktörler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Diğer bir deyişle bu değerler her bir faktörün araştırmadaki ifadelerle ayrı ayrı ne kadar uyduğunu veya

⁸ Birinci faktör toplam varyansın %30'unu; ikinci faktör ise %24'ünü açıklamaktadır. Ancak bu değerler Q yönteminde, R yöntemlerine kıyasla, daha az önem arz etmektedir (bkz. Cuppen, Breukers, Hisschemöller ve Bergsma, 2010, s.584; Uluğ ve Cohrs, 2016, s.113).

⁹ İki kutuplu faktör (bipolar factor) yapısı, içindeki pozitif ve negatif kutupları daha görünür ve incelenebilir kılmak için ikiye bölünerek incelenmektedir. Bu işlem istatistiksel olarak iki kutuplu faktör yapısının ters çevrilerek iki kez kaydedilmesiyle elde edilir. İki kutuplu faktör yapısının detayları için bkz. Watts ve Stenner (2012).

¹⁰ Faktör yükü **0.39**'dan yüksek olan değerler istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Anlamlı olan faktörler için kullanılan formül şöyledir: Standart hata = $1 \div \sqrt{\text{ifade sayısı}} \times 2.58$ (bkz. McKeown ve Thomas, 1988).

¹¹ Birden fazla faktöre anlamlı düzeyde yüklenen katılımcıların bir faktör içinde değerlendirilmesi sürecinde, faktör yükleri arasında en az **.20** değerinde bir fark olması gözlemlenmiştir (bkz. Uluğ ve Cohrs, 2016, s.112-113).

¹² “Ayırt edici ifadeler (distinguishing statements) her bir faktörün benzersizliğini (tekliğini) tarif eder. Bir faktör için ayırt edici bir ifade, o faktör üzerindeki değerinin herhangi diğer faktör üzerindeki değerinden anlamlı olarak farklılaştığı anlamına gelir.” (Akhtar-Danesh ve ark., 2008, s.767).

uyuşmadığını anlamaya olanak tanımaktadır (Watts ve Stenner, 2012; Zabala, 2014). Ayrıca “z değerleri ile ifadelerin hangi güven aralığında olduğu da incelenebilir” (Demir ve Kul, 2011, s. 101).

Tablo 1

Faktörler Arasındaki Korelasyonlar

Faktör	F1	F2	F3
1	–	.05	-.74
2		–	.43
3			–

Tablo 2

Faktör Yükleri ve Katılımcı Özellikleri

No	F1	F2	F3	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Dini Yönelim	Siyasi Görüş
1	.26	.63	-.26	Erkek	Akademik Çalışan	29	6	4
2	.83	.11	-.83	Erkek	Üniversite Öğrencisi	22	3	4
3	-.25	.77	.25	Kadın	Öğretmen	27	4	4
4	-.47	.70	.47	Erkek	İtfaiyeci	27	5	6
5	.13	.54	-.13	Kadın	Öğretmen	27	6	5
6	.09	.75	-.09	Kadın	Üniversite Öğrencisi	23	3	4
7	.51	.29	-.51	Kadın	Akademik Çalışan	25	6	4
8	.39	.71	-.39	Erkek	Üniversite Öğrencisi	21	2	3
9	-.15	.71	.15	Erkek	Öğretmen	27	2	2
10	.57	.35	-.57	Erkek	Oto Tamircisi	47	1	3

No	F1	F2	F3	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Dini Yönelim	Siyasi Görüş
11	.88	-.04	-.88	Kadın	Üniversite Öğrencisi	23	6	4
12	.08	.86	-.08	Erkek	Akademik Çalışan	32	7	4
13	-.72	.47	.72	Erkek	Üniversite Öğrencisi	21	3	6
14	.18	.76	-.18	Erkek	Psikolog	28	5	2
15	.75	.01	-.75	Kadın	Akademik Çalışan	55	1	1
16	.27	.19	-.27	Kadın	Ev Hanımı	29	4	6
17	.52	.58	-.52	Erkek	Öğretmen	27	5	2
18	.72	-.03	-.72	Kadın	Üniversite Öğrencisi	24	1	3
19	.88	.10	-.88	Kadın	Üniversite Öğrencisi	22	6	4
20	.69	.07	-.69	Erkek	Öğretmen	39	1	1
21	-.12	.71	.12	Kadın	Ebe	41	7	5
22	.73	.37	-.73	Erkek	Psikolog	25	1	2
23	.83	-.19	-.83	Kadın	Akademik Çalışan	36	1	2
24	.76	.20	-.76	Erkek	Akademik Çalışan	28	1	3
25	.85	-.07	-.85	Erkek	Akademik Çalışan	34	2	2
26	.81	.01	-.81	Kadın	Üniversite Öğrencisi	22	2	2
27	.68	.12	-.68	Kadın	Akademik Çalışan	31	1	2
28	.81	-.16	-.81	Kadın	Memur	41	2	3
29	.18	.51	-.18	Kadın	Akademik Çalışan	28	1	2
30	.74	-.05	-.74	Erkek	Memur	40	1	1
31	-.07	.80	.07	Kadın	Memur	49	2	4

No	F1	F2	F3	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Dini Yönelim	Siyasi Görüş
32	.86	.16	-.86	Erkek	Üniversite Öğrencisi	22	1	2
33	.46	.57	-.46	Erkek	Akademik Çalışan	30	2	3
34	.08	.76	-.08	Kadın	Akademik Çalışan	36	1	2
35	.84	-.26	-.84	Erkek	Memur	39	1	1
36	.10	.61	-.10	Kadın	Memur	46	1	1
37	-.35	.13	.35	Erkek	Belediye Çalışanı	31	6	7
38	.85	.08	-.85	Kadın	Üniversite Öğrencisi	22	1	2
39	-.08	.62	.08	Erkek	Sivil Toplum Çalışanı	36	4	6
40	-.47	.41	.47	Erkek	Esnaf	39	6	5
41	-.64	.25	.64	Kadın	İşçi	39	7	4
42	.69	.39	-.69	Kadın	Akademik Çalışan	51	2	2
43	-.15	.86	.15	Erkek	Akademik Çalışan	28	4	3
44	.19	.76	-.19	Erkek	Akademik Çalışan	28	4	4
45	.64	-.03	-.64	Erkek	Akademik Çalışan	65	1	2
46	.82	.04	-.82	Kadın	Akademik Çalışan	42	1	2
47	.38	.26	-.38	Erkek	Mühendis	28	1	1
48	.84	.17	-.84	Erkek	Üniversite Öğrencisi	24	1	1
49	-.26	.46	.26	Kadın	Ev Hanımı	45	7	4
50	.71	.32	-.71	Erkek	Sivil Toplum Çalışanı	30	2	2
51	.30	.42	-.30	Kadın	Akademik Çalışan	26	1	4
52	.85	.06	-.85	Kadın	Sivil Toplum Çalışanı	26	1	2

No	F1	F2	F3	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Dini Yönelim	Siyasi Görüş
53	.89	-.09	-.89	Kadın	Sivil Toplum Çalışanı	24	1	2
54	.20	.41	-.20	Erkek	Sivil Toplum Çalışanı	34	4	5
55	-.28	.73	.28	Erkek	Üniversite Öğrencisi	23	5	5
56	-.35	.62	.35	Erkek	Akademik Çalışan	54	4	5
57	.19	.65	-.19	Erkek	Akademik Çalışan	27	3	5
58	-.40	.50	.40	Erkek	Öğretmen	30	6	6
59	.13	.79	-.13	Kadın	Üniversite Öğrencisi	26	6	4
60	-.05	.78	.05	Erkek	Akademik Çalışan	32	3	5
61	.07	.65	-.07	Kadın	Üniversite Öğrencisi	22	5	4
62	-.43	.62	.43	Erkek	Üniversite Öğrencisi	25	7	4
63	.69	-.05	-.69	Erkek	Üniversite Öğrencisi	22	5	1
64	-.56	.57	.56	Erkek	Akademik Çalışan	47	5	5
65	-.55	.66	.55	Erkek	Akademik Çalışan	43	5	6
66	-.43	.62	.43	Erkek	Üniversite Öğrencisi	20	5	5
67	-.76	.33	.76	Kadın	Üniversite Öğrencisi	20	5	6
68	.04	.55	-.04	Kadın	Üniversite Öğrencisi	21	1	4
69	.24	.42	-.24	Erkek	Üniversite Öğrencisi	23	3	1
70	-.15	.61	.15	Erkek	Üniversite Öğrencisi	21	2	5
71	.81	.17	-.81	Erkek	Üniversite Öğrencisi	23	1	4
72	.35	.55	-.35	Erkek	Üniversite Öğrencisi	23	4	4

Not. F1: Faktör 1, F2: Faktör 2, F3: Faktör 3. İstatistiksel olarak anlamlı kabul edilen yükler koyu olarak yazılmıştır. Dini yönelim: 1:hiç etkili değil; 7:tamamen etkili; siyasi yönelim: 1:sol; 7:sağ.

Tablo 3
Her Bir Faktör için İfadelerin Z Değerleri

No	İfadeler	F1	F2	F3
Çerçeve 1- Ermeni meselesine ilişkin tanımlar ve nedensel açıklamalar				
7	Bu sorunun kaynağı 1915 döneminin savaş koşullarıdır.	-.44	.71	.13
9	Başlangıcından günümüze Ermeni sorunu, dış güçlerin kışkırtmaları yüzünden vardır.	-1.00**	.58**	1.48**
14	Ermeni sorunu yoktur, sorun çıkaran Ermeniler vardır.	-1.77**	-1.15**	1.00**
18	Bu sorun Ermeni Diasporasının oluşturduğu bir sorundur.	-1.21**	-.48**	.67**
22	Ermeni sorunu 1970'lerde ASALA'nın kanlı eylemlerinin sonucunda gündemimize girmiştir.	-0.55*	.00	.17
26	<i>Bu sorun, Osmanlı'daki Kürt aşiretlerinin Ermenilere yaptığı kötü muameleden kaynaklanmaktadır.</i>	-.64	-.57	-.21
28	<i>Bu sorun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin o dönemki politika ve eylemlerinden kaynaklanmaktadır.</i>	.04	-.16	-.17
29	Bu sorun Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan Ermeni çetelerinin ortaya çıkardığı bir sorundur.	-.86**	-.03**	0.93**
30	Bu sorun aslında sadece bir grup Ermeni vatandaşının tehcir edilmesi esnasında yaşanan acı olayların bir sonucudur.	-1.24**	.01	-.08
35	Ermeni sorunu yoktur, Ermenilere yönelik soykırım vardır.	.93**	-1.95	-1.60
Çerçeve 2- Ermeni meselesine ilişkin ahlaki değerlendirmeler				
2	O dönemin savaş koşullarında her iki halk da çok acı çekmiştir.	.65	1.91**	.26
4	Pek çok Türk, Ermenilere karşı önyargılıdır.	1.49**	1.05**	-.72**
8	Türkler ve Ermeniler aynı coğrafyanın insanlarıdır, sorunu sürdürenler hainlerdir.	-.90**	.49	.33
13	Ermeni sorununda Türkiye'nin haklılığı dünyaya daha etkili bir biçimde anlatılmalıdır.	-1.18**	.13**	1.68**
17	Ermeni Diasporasının faaliyetleri kin ve düşmanlık içermektedir.	-.54**	.19*	.80*
24	Türkiye'deki Ermeniler, Ermeni Diasporası tarafından piyon olarak kullanılmaktadır.	-1.05**	-.27*	.47*
25	1915 Olaylarının asıl mağdurları/kurbanları Türklerdir.	-1.60**	-.70**	1.35**
27	Sorunun asıl mağdurları Anadolu'da yaşamakta olan Ermenilerdir.	.45**	-.30	-.33

No	İfadeler	F1	F2	F3
31	Medya, Ermeni sorunu konusunda duyarsız ve yanlıdır.	1.06**	.35	-.01
36	Türkiye'nin Ermenilere karşı resmi politikası düşmancadır.	1.12**	-1.41	-1.18
38	Ermenilerin çektiği acılar Türklerinkinden bir hayli fazladır.	.12**	-1.19	-1.22
39	Ermenilere yapılan zulümler karşısında kendimizi sorumlu ve suçlu hissetmeliyiz.	1.01**	-1.06	-1.43
Çerçeve 3- Ermeni meselesinin çözülmesi için öneriler ve meselenin çözümü önündeki engeller				
1	Sorunun çözümü için çift taraflı çözüm komisyonları kurulmalıdır.	1.20**	1.89**	.30**
3	Sorunun çözümü için her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşları, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapmalıdır.	1.25**	1.96**	.42**
5	Bu sorunun çözümü tarihçilere bırakılmalıdır.	-1.33**	.39	.21
6	Sorunun çözümü için Ermenilerin, soykırım iddialarına son vermesi gerekir.	-1.39**	.75**	1.82**
10	Sorunun çözümü için Ermenilerin tazminat talep etmemesi gerekir.	-.81**	.15**	1.44**
11	Sorunun çözümü için iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeniden kurulmalıdır.	.96**	1.87**	-.05**
12	Sorunun çözümü için Türkiye'deki Ermeni tarihi ve dini mirasları korunmalı, restore edilmelidir.	.76	.88	-.76**
15	Sorunun çözümü için tarih derslerinde her iki tarafın görüşleri anlatılmalıdır.	.78*	1.08*	-.17**
16	Bu sorun ABD ve Rusya'nın bölgedeki çıkarları nedeniyle çözülmemektedir.	-.33**	.77	1.31
19	Ermeni Diasporasının faaliyetleri sorunu çözme-yi engellemektedir.	-.56**	.07**	1.18**
20	Sorunun çözümü için, Ermenilerin Dağlık-Karabağ bölgesinden çekilmesi gerekir.	-.57	-.41	.93**
21	Sorunun çözümü için Türkiye'nin ulus-devlet ideolojisini değiştirmesi gerekir.	1.23**	-.52*	-1.15*
23	Sorunun çözümü için Türkiye-Ermenistan sınırı açılmalıdır.	.71*	.44*	-1.14**
32	Sorunun çözümü için Türkiye resmi olarak özür dilemelidir.	1.12**	-1.37	-1.35
33	Sorunun çözümü için Türkiye'de daha önce değiştirilen Ermenice yer ve sokak isimlerinin iadesi yapılmalıdır.	.56**	.12**	-.88**

No	İfadeler	F1	F2	F3
34	Türkiye'nin tarihsel gerçekleri çarpıtması sorunun çözümü önünde engeldir.	1.13**	-1.09	-1.27
37	Sorunun çözümü için Ermenilere mülkiyet hakları iade edilmelidir.	.31*	.02*	-.75**
40	Sorunun çözümü için Ermeni Soykırımı tanınmalıdır.	1.58**	-1.97	-1.90
41	Sorunun çözümü için ABD ya da Rusya veya Avrupa Birliği arabulucu olmalıdır.	-.52	-1.18*	-.51

Not. “Ayırt edici ifadeleri” gösteren Z değerleri her bir faktör için diğer Z değerlerinden anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (* p < .05, ** p < .01). Herhangi bir satırda yıldızla [*] gösterilmemiş Z değerleri arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamaktadır. İtalik yazılmış ifadeler 3 faktör için uzlaşılan ifadelerdir. Hem italik yazılmayan hem de herhangi bir Z değeri yıldızla gösterilmemiş ifadeler ise 3 faktör için uzlaşma ve ayrışmanın olmadığı ifadelerdir.

III.1. Faktör 1. “Soykırım olarak Ermeni Meselesi ve Tek (Politik) Sorumlu Taraf olarak Türkiye”

Faktör 1, Ermeni meselesinde Türkiye'nin bütünüyle sorumlu olduğu ve Ermeni meselesinin “soykırım” a dayandığı görüşünü paylaşan bakış açısidir. Faktör yükleri .51 ile .89 arasında değişen 28 Q sıralamasını içermektedir. Katılımcıların (14 kadın, 14 erkek) yaş aralığı 22 ile 65 arasındadır ($\bar{X}$ = 32.29; SS = 11.66). Dinin gündelik hayata etkisi ($\bar{X}$ = 1.93; SS = 1.68; 1: *hiç etkili değil*; 7: *tamamen etkili*) ve siyasi görüşleri ($\bar{X}$ = 2.29; SS = 1.01; 1: *sol*; 7: *sağ*) 1'den 7'ye değişmektedir.

Faktör 1 içindeki katılımcılar Ermeni meselesini, “soykırım” olarak değerlendirmektedir (bkz. ifade 35). Bu faktör dâhilindeki katılımcılar sorunu, inkâr edilen ve yaşananların sorumluluğunun çeşitli yollarla dışsallaştırıldığı bir mesele olarak ele almaktadırlar (bkz. ifade 14, 30, 18 ve 9). Örneğin, bu faktörden bir katılımcı “Ermeni sorunu yoktur, sorun çıkaran Ermeniler vardır” görüşüne karşı çıkmasını “Bu görüş Ermenileri patolojikleştiriyor. Ayrıca eğer ‘sorun çıkaran Ermeniler’ dersek, aynı

zamanda ‘sorun çıkaran Türkler de’ diyebiliriz. Böyle bir yaklaşımla sorunu ‘çözemezsiniz.’ şeklinde yorumlamıştır. Aynı katılımcı “bu sorun aslında sadece bir grup Ermeni vatandaşının tehcir edilmesi esnasında yaşanan acı olayların bir sonucudur” görüşü için ise “Bu tarz bir yaklaşım sorunu çok indirgemeci ve basit kılıyor, böylece onu görmezden gelmeyi sağlıyor. Hem bu sorun sadece geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir şey değil, günümüze kadar uzanıyor.” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcılar pek çok Türk’ün Ermenilere karşı önyargılı olduğunu ve Türkiye’nin Ermenilere karşı resmi politikasının düşmanca olduğunu gösteren fikirlerde ortaklaşmakta (bkz. ifade 4 ve 26) ve 1915’in trajik olaylarında asıl mağdurların Türkler olduğu görüşüne güçlü bir şekilde karşı çıkmaktadırlar (bkz. ifade 25). Bu gruptaki katılımcılar meselenin çözümü için öncelikle Ermeni meselesinin “soykırım” olarak tanınması gerektiği fikrini desteklemektedirler (bkz. ifade 40). Ardından sorunun çözümü için Ermenilerin soykırım iddialarını terk etmesi gerektiğini savunan görüşe ve problemin çözümünün tarihçilere bırakılması gerektiğini savunan görüşe güçlü bir şekilde karşı çıkmaktadırlar (bkz. ifade 6 ve 5). Ancak her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapması, Türkiye’nin ulus-devlet ideolojisini terk etmesi, çift taraflı çözüm komisyonlarının kurulması, Türkiye’nin resmi olarak özür dilemesi ve diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması gibi görüşleri ise desteklemişlerdir (bkz. ifade 3, 21, 1, 32 ve 11). Aynı katılımcılar, sorunun çözülmesinin önünde en büyük engeli Türkiye’nin tarihsel görüşleri çarpıtması olarak değerlendirmektedirler (bkz. ifade 34) ve medyanın bu meselede duyarsız ve yanlı olduğunu düşünmektedirler (bkz. ifade 31). Bu gruptaki katılımcılar 1915’te yaşanan trajik olaylardan dolayı kendilerini kolektif olarak sorumlu ve suçlu hissetmektedirler (bkz. ifade 39). Bu konuda Türkiye’nin haklılığının dünyaya daha etkili bir biçimde anlatılması gerektiği görüşünü ve Türkiye’deki Ermenilerin, Ermeni Diasporası tarafından piyon olarak kullanıldığı görüşünü reddetmektedirler (bkz. ifade 13 ve 24). Aynı şekilde Türkler ve Ermenilerin aynı coğrafyanın insanı olduğunu, sorunu çıkaranların ise hainler olduğunu ileri süren görüş reddedilmektedir (bkz. ifade 8).

III.2. Faktör 2. “Acıların Ortaklaştırılması ve Sorumluluğun Dışsallaştırılması Açısından Ermeni Meselesi”

Faktör 2, Ermeni meselesinde acıların ortaklaştırılmasının gerektiğini düşünen ve 1915 Olaylarında Türkiye’nin sorumluluğunu dışsallaştırarak yaşananları ve dolayısıyla failleri belirsizleştiren bakış açısidir. Faktör yükleri .41 ile .86 arasında değişen 28 Q sıralamasını içermektedir. Katılımcıların (16 kadın, 12 erkek) yaş aralığı 21 ile 54 arasındadır ($\bar{X} = 30.75$; $SS = 8.93$). Dinin gündelik hayata etkisi ($\bar{X} = 3.86$; $SS = 1.90$; 1: *hiç etkili değil*; 7: *tamamen etkili*) ve siyasi görüşleri ($\bar{X} = 3.96$; $SS = 1.26$; 1: *sol*; 7: *sağ*) 1’den 7’ye değişmektedir.

Faktör 2 içindeki katılımcılar Ermeni meselesini, soykırım olarak değerlendirmemektedirler (bkz. ifade 35). Diğer yandan sorunun varlığını reddetmemekte ve sorunu Ermenilerin çıkardığını ileri süren görüşe karşı çıkmaktadırlar (bkz. ifade 14). Bu faktör dâhilindeki katılımcılar sorunun kaynağını 1915 döneminin savaş koşullarına bağlamakta ve sorunun başlangıcından günümüze kadar dış güçlerin kışkırtmaları nedeniyle ortaya çıktığı ve sürdürüldüğü görüşünü desteklemektedirler (bkz. ifade 7 ve 9). Faktör 2’ye göre savaş koşullarında her iki halk da çok acı çekmiştir ve pek çok Türk, Ermenilere karşı önyargılıdır (bkz. ifade 2 ve 4). Diğer taraftan, Türkiye’nin Ermenilere karşı resmi politikasının düşmanca olduğunu ileri süren görüş reddedilmektedir (bkz. ifade 36). Faktör 2 içindeki katılımcılar Ermenilerin çektiği acıların Türklerinkinden bir hayli fazla olduğunu savunan görüşe karşı çıkarken, 1915 Olaylarının asıl mağdurlarının Türkler olduğu fikrini de kabul etmemektedirler (bkz. ifade 38 ve 25). Ayrıca 1915 süresince Ermenilere yapılan kötü muameleden dolayı kolektif olarak sorumluluk ve suçluluk hissetmek gerektiği görüşü reddedilmektedir (bkz. ifade 39). Bu gruptaki katılımcılar meselenin çözümü için her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapması, çift taraflı çözüm komisyonlarının kurulması, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve tarih derslerinde her iki tarafın görüşlerinin anlatılması gibi görüşleri desteklemişlerdir (bkz. ifade 3, 1, 11 ve 15). Diğer yandan, sorunun çözümü için Türkiye’nin Ermeni Soykırımını tanınması,

Ermenilerden resmi olarak özür dilemesi ve ABD, Rusya ve Avrupa Birliği gibi küresel güçlerin bu meselede arabulucu olması gibi öneriler reddedilmektedir (bkz. ifade 40, 32 ve 41). Örneğin, bu faktörden bir katılımcı sorunun çözümü için Ermeni Soykırımının tanınması gerektiğine ilişkin ifadeye karşı çıkarken, “Soykırım, çözüm odaklı bir kelime değil. Bu sorunun çözümü geçmişe takılıp, sorunu deşmekle değil, gelecek için yeni başlangıçlar yapmakla mümkün olur.” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcılar sorunun çözümü önündeki engelleri ise ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin bölgedeki çıkarları ve Ermenilerin soykırıma ilişkin görüşlerini sürdürmesi biçiminde değerlendirmiştir (bkz. ifade 16 ve 6). Türkiye’nin tarihsel gerçekleri çarpıtmasının, çözümün önündeki engellerden biri olduğunu ileri süren görüşe ise karşı çıkmışlardır (bkz. ifade 34). Bu faktör için yukarıda ifadelerine yer verilen katılımcı, Türkiye’nin Ermeni meselesiyle ilgili tarihsel gerçekleri çarpıtmadığına ilişkin “Her iki taraf da kendilerini korumak için birtakım varsayımları kullanabilir, bu çok normal. Bunu tarihsel gerçekleri saptırma şeklinde ifade etmek doğru değil.” ifadelerini kullanmıştır.

III.3. Faktör 3. “Soykırımın Reddi Açısından Ermeni Meselesi ve Resmi Anlatı”

Faktör 3, Faktör 1’de temsil edilen bakış açısının tam karşısında yer alan ve Türkiye’nin Ermeni meselesindeki resmi anlatısını katı biçimde benimseyen görüşü temsil etmektedir. Faktör yükleri .64 ile .76 arasında değişen 3 Q sıralamasını içermektedir. Katılımcıların (2 kadın, 1 erkek) yaş aralığı 20 ile 39 arasındadır ($\bar{X}$ = 26.67; SS = 10.69). Dinin gündelik hayata etkisi ($\bar{X}$ = 5.00; SS = 2.00; 1: *hiç etkili değil*; 7: *tamamen etkili*) ve siyasi görüşleri ($\bar{X}$ = 5.33; SS = 1.16; 1: *sol*; 7: *sağ*) 1’den 7’ye değişmektedir.

Faktör 3 içindeki katılımcılar Ermeni meselesinin soykırım olarak değerlendirildiği görüşe güçlü bir şekilde karşı çıkmakta (bkz. ifade 35) ve

başlangıcından günümüze bu meselenin dış güçlerin kışkırtmasıyla var olduğunu savunmaktadırlar (bkz. ifade 9). Ayrıca ‘Ermeni sorunu yoktur, sorun çıkaran Ermeniler vardır’ görüşü ve ‘bu sorun Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşayan Ermeni çetelerinin ortaya çıkardığı bir sorundur’ görüşü desteklenmektedir (bkz. ifade 14 ve 29). Faktör 3’e göre Ermeni meselesinde Türkiye’nin haklılığının dünyaya daha etkili bir şekilde anlatılması gerekmektedir ve 1915 Olaylarının asıl mağdurları Türklerdir (bkz. ifade 13 ve 25). 1915 süresince Ermenilere yapılan kötü muameleden dolayı kolektif olarak sorumluluk ve suçluluk hissetmek gerektiği şeklindeki görüş ile Ermenilerin çektiği acıların Türklerinkinden bir hayli fazla olduğu görüşü reddedilmektedir (bkz. ifade 39 ve 38). Ayrıca, Türkiye’yi eleştiren ve suçlayan görüşler de reddedilmektedir (bkz. ifade 34 ve 36). Bu gruptaki katılımcılar meselenin çözümü için, Ermenilerin soykırıma uğradıklarına ilişkin görüşlerini terk etmesi gerektiğini ve Türkiye’den tazminat talep etmemesi gerektiğini güçlü bir şekilde desteklemektedirler (bkz. ifade 6 ve 10). Örneğin, bu faktörden bir katılımcı Ermenilerin soykırıma ilişkin iddialarının son bulması gerektiğini şöyle dile getirmiştir: “Ermeniler soykırım iddialarını terk etmelidir. O dönemde Ermenilere yapılanlar Yahudilere yapılanlar gibi değildir, yani bu bir Holokost değildir. Savaş ortamında karşılıklı ölümler olmuştur ve Osmanlı Devleti tehirden sonra bu konularda sorumluluğu olan pek çok yetkilisini yargılamıştır.” Aynı katılımcı, Ermenilere tazminat verilmesi gerektiğine ilişkin ifade için ise “Ermenilere tazminat verirse bunun devamı gelir ve onlara toprak vermek zorunda kalırız.” ifadelerini kullanmıştır. Diğer yandan sorunun çözümü için Türkiye’nin Ermeni Soykırımını tanımasına, Ermenilerden resmi olarak özür dilemesine güçlü bir şekilde karşı çıkmaktadırlar (bkz. ifade 40 ve 32). Ayrıca sorunun çözülmesi için Türkiye’nin ulus-devlet ideolojisini terk etmesi gerektiğine dair görüş reddedilmektedir (bkz. ifade 21). Bu gruptaki katılımcılar, sorunun çözümü için iki ülke arasındaki sınır kapısının açılmasına, Türkiye’de daha önce değiştirilen Ermenice yer ve sokak isimlerinin iade edilmesine, Türkiye’deki Ermeni tarihinin ve dini miraslarının korunması, restore edilmesi gerektiğine ve Ermenilere mülkiyet haklarının iade edilmesi gerektiğine ilişkin görüşleri de reddetmiştir (bkz. ifade 23, 33, 12 ve 37). Sorunun çözümü önündeki engeller açısından bakıldığında katılımcılar, çözüme ilişkin engelleri ABD ve Rusya’nın bölgedeki çıkarlarına ve Ermeni Diasporasının faaliyetlerine bağlayan görüşleri

desteklemektedirler (bkz. ifade 16 ve 19). Bu faktör dâhilindeki katılımcılar, Ermeni Diasporasının faaliyetlerinin kin ve düşmanlık içerdiğini savunmakta (bkz. ifade 17) ve bu meseleyi Ermeni Diasporasının oluşturduğunu ileri süren görüşleri görece olarak desteklemektedirler (bkz. ifade 18).

III.4. Uzlaşma ve Çatışma Konuları

Her üç faktörden katılımcılar Ermeni meselesinin çözümü için her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapması ve çift taraflı çözüm komisyonlarının kurulması gerektiğini belirten görüşleri desteklemektedirler (bkz. ifade 3 ve 1). Diğer yandan bu katılımcılar sorunun çözümü için ABD, Rusya ve AB gibi küresel güçlerin arabulucu olması gerektiği görüşüne karşı çıkmaktadırlar (bkz. ifade 41). Son olarak her üç görüşteki katılımcıların üzerinde uzlaşma veya çatışma yaşamadıkları için öne çıkmadığı ancak ortaklaştığı bazı görüşler de bulunmaktadır (bkz. ifade 28 ve 26). Bu görüşler Ermeni meselesinin nedenini “Osmanlı’daki Kürt aşiretlerinin Ermenilere yaptığı kötü muameleye” ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin o dönemki politika ve eylemlerine” bağlamaktadır. Buna göre katılımcılar bu görüşler konusunda görece olarak tarafsız bir pozisyon almaktadırlar.

Her üç faktör, Ermeni meselesinin nasıl tanımlanması ve hangi gerekçelerle açıklanmasına ilişkin görüşler hakkında ve aynı zamanda Türkiye’yi bu meseleyle ilgili eleştiren-suçlayan görüşler konusunda birbirlerinden radikal biçimde ayrılmaktadır (örn. bkz. ifade 35, 14 ve 36). Bu görüşler genel olarak Ermeni meselesinin nedenleri ve çözümü hususunda sorumluluğun kime ve/veya neye yükleneceği ile ilgilidir. Söz gelimi bu meselenin oluşumu ve çözümü için, Faktör 1 içindeki katılımcılar tek politik sorumlu taraf olarak Türkiye devletini işaret ederken; Faktör 2 ve özellikle Faktör 3 içindeki katılımcılar dış güçler, Ermeni Diasporasının faaliyetleri gibi değişkenlere odaklanmaktadır.

IV. BÖLÜM

TARTIŞMA

Türkiye’de Ermeni meselesine ilişkin algı ve değerlendirmelerin incelendiği bu araştırmada, katılımcıların temel olarak birbirinden çeşitli özelliklerle ayrılan üç bakış açısı etrafında kümелendiği gözlenmiştir. İlk görüş, Ermeni meselesinde Türkiye’nin tek (politik) sorumlu taraf olduğu ve Ermeni meselesinin “soykırım” a dayandığı görüşünü paylaşmaktadır. İkinci görüş, Ermeni meselesinde iki tarafın da acılar yaşadığı düşüncesine dayanan ve 1915 Olaylarında Türkiye’nin sorumluluğunu dışsallaştırarak yaşananları ve dolayısıyla failleri belirsizleştiren bakış açısıdır. Üçüncü görüş ise Ermeni meselesinin “soykırım” olarak kabul edilmesine karşı çıkarak bu meseleye ilişkin Türkiye’nin resmi anlatısını katı biçimde benimseyen görüştür. Genel bir tanımlamayla Ermeni meselesinde bütün sorumluluğu Türkiye’ye yükleyen ve Türkiye’yi eleştiren-suçlayan ifadelerde ciddi bir ayrışmanın olduğu; ancak meselenin çözüme kavuşması için atılacak ‘normalleşme ve kalıcı çözüm adımları’ nı içeren ifadelerde ise uzlaşmanın olduğu görülmektedir. Uzlaşmaya ilişkin bu bulgu, sosyal psikoloji ve çatışma çözümleri literatürlerinde (bkz. Hameiri ve Halperin, 2015; Kelman, 2008; Nadler, Malloy ve Fisher, 2008) öngörülen normalleşme ve uzlaşma süreçleriyle uyumludur. Bu çalışmaların sonuçlarına göre işbirliği ve uzlaşmaya dönük bu adımlar meseleyi her iki taraf için ortaklaştırarak kalıcı çözüme giden yolda gerçekleşmesi muhtemel girişimlerin hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır.

Faktör 1’de yer alan katılımcılar için en çok desteklenen konu, “sorunun çözümü için Ermeni Soykırımının tanınması gerekir” görüşü iken, hiç desteklenmeyen konu “Ermeni sorunu yoktur, sorun çıkaran Ermeniler vardır” görüşüdür. Faktör 2’de yer alan katılımcılar için en çok desteklenen konu, “çözüm için her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşları bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapmalıdır” görüşü iken, hiç desteklenmeyen konu “sorunun çözümü için Ermeni Soykırımı tanınmalıdır” görüşüdür. Faktör 3’te yer alan katılımcılar için ise en çok desteklenen konu, “sorunun çözümü için Ermenilerin soykırım iddialarına son vermesi gerekir” görüşü iken, hiç

desteklenmeyen konu “sorunun çözümü için Ermeni Soykırımı tanınmalıdır” görüşüdür. Faktör 2 ve Faktör 3 birbiriyle pozitif yönde ilişkilirken, Faktör 1; Faktör 2 ve Faktör 3 ile negatif yönde ilişkilidir (bkz. Tablo 1). Ayrıca her bir faktördeki katılımcıların dindarlık düzeyi ve politik yönelim ortalamaları birbirinden farklı değerlere sahiptir. Örneğin, bu değerler Faktör 1’de orta noktanın altında yer alırken, Faktör 2’de orta noktanın yakınında, Faktör 3’te ise orta noktanın üzerindedir. Bu bulgular, Ermeni meselesinde politik muhafazakârlığın rolünü göstermesi bakımından önemli sayılabilir. Politik muhafazakârlık, bireysel bir değişken olmanın çok ötesinde gruplararası eşitsizlikleri meşrulaştırma ve değişime karşı direnç ideolojisi olarak tarif edilmektedir (bkz. Jost, Kruglanski, Glaser ve Sulloway, 2003). Buna göre politik muhafazakâr tutum, bu meselenin çözümü önündeki engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan sağ politik yönelimin önce sosyal kimlikle (bkz. Tajfel, 1982) ardından Ermeni meselesiyle olan ilişkisi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu meselenin Faktör 2 ve özellikle Faktör 3 içindeki katılımcılar tarafından niçin “ideolojik bir savunma tutumu” içinde algılandığı ve görece olarak yaşananların sorumluluğunun niçin dışsal gerekçelere bağlandığı anlaşılır olmaktadır (bkz. Akçam 1995). Türkiye’ye Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden miras kalan yenilgiler, ümitsizlikler ve hayal kırıklıklarına eşlik eden milliyetçi ve politik olarak muhafazakâr devlet yönetimi anlayışı, 1915 Olaylarına ilişkin resmi politikayı da, yöneticilerden bağımsız bir şekilde, kendiliğinden oluşturmuş görünmektedir. Bu durum Ermeni meselesini özellikle sosyal yanlarıyla konuşulabilir ve dolayısıyla çözülebilir bir sorun olarak ele almayı engelleyen önemli faktörler arasındadır.

Bilali’nin (2012) bir araştırmasına göre Ermeni meselesinde Türkiye’nin resmi politikasıyla uyumlu olan Türk katılımcılar, 1915’te yaşananlara ilişkin iç-grup sorumluluğunu en aza indirerek yaşananların sorumluluğunu Ermenilere ve dış faktörlere (üçüncü taraflar ve Birinci Dünya Savaşı’nın ağır koşullarına vb.) yüklemişlerdir. Faktör 2 ve özellikle Faktör 3 içindeki katılımcıların görüşleri Türkiye’nin Ermeni meselesine ilişkin resmi politikasıyla büyük ölçüde uyumlu görünmektedir. Bu katılımcılar da 1915’te yaşananlar hakkında iç-grubun sorumluluğunu en aza indirerek, sorumluluğu dış faktörlere (örn. savaş koşulları, “dış güçler”) yüklemişlerdir. Buna göre iki çalışmanın bu

meseleye ilişkin bulgularında ciddi benzerlikler göze çarpmaktadır. Bilali, Tropp ve Dasgupta'nın (2012) gerçekleştirdikleri bir başka araştırmaya göre, Türkler 1915'te yaşanan şiddet eylemlerini Ermenilerin kışkırtmalarına bir tepki olarak görmekte ve 1915 olaylarıyla ilgili olarak Ermenilerin yaşananlardan acı çektiğini kabul etmektedirler ancak Balkan Savaşları süresince kendilerinin de mağdur edildiklerini vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu katılımcılar tarafından Ermenilerin Türklere zarar verdiğine ilişkin anlatılar da üretilmektedir. Bu bulgu benzer şekilde Faktör 2 ve özellikle Faktör 3 içindeki katılımcıların bu konudaki görüşleriyle uyumlu görünmektedir.

Q yönteminde kullanılan ifadeler, insanların belirli bir konuya ilişkin farklı görüşlerini içermektedir ve genel düzeyde bu görüşler toplumsal olarak paylaşılan çeşitli anlamlar, tasarımlar, kanaatler, inançlar ve enformasyonlardan oluştuğu için bir tür sosyal temsil kaynağıdır. Bu bakımdan Q yönteminde kullanılan ifadelerle sosyal temsiller arasında doğrudan ve dinamik bir etkileşim söz konusudur. Buna göre Faktör 2 içindeki katılımcılar, Faktör 1 ve Faktör 3 içindeki katılımcılara kıyasla normalleşme ve uzlaşma süreçlerine yönelik adımlara daha fazla destek vermektedir. Bu durum bu gruptaki katılımcıların Ermeni meselesine ilişkin görüşlerinin görece daha barışçıl sosyal temsillerden oluştuğuna işaret etmektedir. Diğer yandan Faktör 1 içindeki katılımcılar Ermeni meselesinde Türkiye'yi eleştiren ve sorumlu tutan bir konumda iken Faktör 3 içindeki katılımcılar Türkiye'nin Ermeni meselesine ilişkin resmi tezlerini doğrudan savunan bir konumdadır. Her iki faktör bir ölçüde birbirinin ters görüntüsüdür. Bu iki gruptaki katılımcıların Ermeni meselesine ilişkin görüşlerinin görece daha normatif sosyal temsillerden oluştuğu düşünülmektedir. Her üç gruptan katılımcıların bu meselenin çeşitli boyutlarına ilişkin sosyal temsillerinin, kendi bireysel ve sosyal kimliklerinin meydana gelmesi ve sürdürülmesine katkı sağladığı ileri sürülebilir (bkz. Howarth, 2006). Özellikle sosyal kimlik faktörünün, Ermeni meselesine ilişkin sosyal temsilleri yeniden üreterek, zorlu çatışmalı ilişkiyi doğrudan belirleyen önemli bir kaynağı teşkil ettiği düşünülmektedir (bkz. Breakwell, 1993; Moscovici ve Hewstone, 1983; Bar-Tal, 2007).

Bu çalışmada Ermeni meselesinin nasıl tanımlandığı ve hangi gerekçelerle açıklandığını gösteren ilk çerçeve zorlu çatışmalı ilişkinin geçmişine ilişkin bazı anlatıları

içermektedir. Bu çerçevenin Zorlu Çatışmalar Kuramı literatüründe (bkz. Bar-Tal, 2007) adı geçen *kolektif bellek* öğesine ilişkin birtakım işaretler taşıdığı ileri sürülebilir. İkinci çerçeve olan ahlaki değerlendirmeler kategorisi ise meselenin hem geçmişine, şimdisine ve geleceğine ilişkin tasarımları hem de karşı gruba ilişkin birtakım *kolektif duyguları* içermektedir. Son olarak üçüncü çerçeve ise problemin çözümü için ileri sürülen önerilere ve çözümün önündeki engellere ilişkin görüşleri barındırmaktadır. Bu çerçeve iki grup arasındaki çatışmalı ilişkinin çözümüne, diğer bir deyişle geleceğine dair birtakım anlatıları barındırdığı için bir tür *çatışma etosu* ögesi olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle Faktör 2 ve Faktör 3 içindeki katılımcılar, örneğin Türkiye'nin Ermeni meselesine ilişkin politikalarıyla çeliştiğine inandıkları görüşleri, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atabileceğini düşündükleri görüşleri ya da Türk kimliğinin kolektif temsilini olumsuz etkilediğini düşündükleri görüşleri reddetmişlerdir. Bu durum, bu katılımcıların Ermeni meselesine ilişkin kolektif bellek ve çatışma etoslarının var olan çatışmalı ilişkiyi doğrudan sürdürme eğilimine işaret etmektedir (bkz. Cairns ve Roe, 2003; Bar-Tal, Sharvit, Halperin ve Zafran, 2012). Diğer taraftan birinci grup içindeki katılımcıların diğer iki gruptaki (Faktör 2 ve Faktör 3) katılımcıların görüşlerine karşı pozisyonundaki tutumu, bir tür eleştirel karşıtlık zemininde işliyor görünmektedir. Diğer bir deyişle, birinci grubun Ermeni meselesine ilişkin görüşleri Türkiye'nin Ermeni meselesine ilişkin resmi tezlerine muhalefet etme aksı üzerinden ilerlemektedir. Dahası birinci grubun görüşleri kamuoyu nezdinde sorunun çözülmesi için bir normalleşme ve *uzlaşma talebi* olarak algılanmak yerine, bir tür *tehdit unsuru* olarak değerlendirilmektedir. Bu durum genel olarak hem sol politik yönelimdeki insanların iç-grup aidiyetlerinin sağ politik yönelimdeki gruplara kıyasla düşük düzeyde olmasıyla, hem de Türkiye'deki güç dengelerinin sürekli ve hızlı bir şekilde değişip dönüşmesiyle ilgili görünmektedir.

Ermeni meselesinin nasıl tanımlanması gerektiği üzerinden farklılaşan görüşler, tarihsel gerçekliklerden kaynak alıyor olsa dahi Türkler ve Ermeniler arasındaki sorunlara ilişkin başlangıcından günümüze üretilmekte olan sosyal temsillerin etkisinde şekilleniyor görünmektedir. Paylaşılan bu temsiller pek çok sosyal temsil üreten kaynak (siyasi yönelimler, düşünce stilleri vb.) aracılığıyla tarihsel gerçekliği yeniden ve yeniden

üretmek her dönemin ihtiyacına göre farklılaşabilmektedir. Söz gelimi Ermeni meselesi Türkiye'nin gündemine 1970'lerde ASALA'nın Türk diplomatlarını katletmesiyle yeniden girmiştir ve 1980 darbesiyle yönetime gelen 12 Eylül rejimi Ermeni meselesini tüm tarihsel bağlarından kopararak bir "güvenlik meselesi" olarak değerlendirmiştir (Dağlıoğlu, 2016). Aynı şekilde Ermeni meselesi 1990'lardan itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci kapsamında insan hakları ve azınlık hakları başlığında ele alınmaya başlanmıştır (Görgülü, 2008; Bilgin, 2005b). Bu durum hem siyasi temasları hem de sivil toplum kuruluşlarının ilişkileri normalleştirme faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir rol oynayarak, meselenin sosyal taraflarını ele almayı bir ölçüde mümkün kılmıştır.

Birinci gruptaki (Faktör 1) katılımcıların, en çok önem verdiği konu, Ermeni meselesinin "soykırım" olarak tanınması gerektiği fikridir. Bu bulgu Ermenistan'da gerçekleştirilen bir araştırmanın (CRRC, 2015) bu konuyla ilgili bulgusuyla örtüşmektedir. Bu çalışmaya göre Ermenistan'daki katılımcılar "Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında sizi en çok neler ilgilendirir?" sorusuna, en sık olarak "Ermeni Soykırımının tanınması" (%85) temasını belirtmişlerdir. Yine aynı çalışmaya göre katılımcılar "Türkiye'den ne tür bir telafi/onarım bekliyorsunuz?" sorusuna en sık olarak "resmi olarak Ermeni Soykırımının tanınması" (%42) yanıtı verilmiştir (ayrıca bkz. ACNIS, 2005). Ermenistan'da gerçekleştirilen bir başka araştırmaya göre (ACNIS, 2005); Ermeni meselesinde en büyük sorumluluk "bütünüyle Türkiye devletine" (%61,1) yüklenmiştir. Birinci grup içinde yer alan katılımcılar sorumluluğu bütünüyle Türkiye devletine yüklemiş ve Ermenilere yapılanlar karşısında kendilerini sorumlu ve suçlu hissetmişlerdir. Bu bulgu, kolektif suçluluk literatürü (bkz. Branscombe ve ark., 2002; Wohl ve ark., 2006) açısından onarım/telafi mekanizmalarının işlemesi sürecinde önemli bir basamak olarak görülmektedir. Diğer yandan, özellikle üçüncü grup içinde yer alan katılımcılar ise Ermenilere yapılanlar karşısında kolektif sorumluluk ve suçluluk hissetmek gerektiği yönündeki görüşe karşı çıkmışlardır. Bu katılımcılar görece sağ kanat görüşe sahiptirler ve genel olarak problemin ortaya çıkış nedeni olarak Ermenileri görmektedirler. Bu bulgular ilgili literatürdeki bulgularla tutarlı görünmektedir. Buna göre gruplararası çatışmalı ilişkilerde dış-grubu suçlayan ve muhafazakâr politik yönelime sahip kişiler, kolektif suçluluk duygusunu hafifletirken, kendi grubunun

eylemlerini sıradanlaştırmaktadır (Wohl ve Branscombe, 2004; Tarrant, Branscombe, Warner ve Weston, 2012; Sharvit ve ark., 2015).

Araştırmadaki bazı katılımcılar birden fazla görüşün özelliklerini anlamlı düzeyde taşımışlardır ve sadece bir bakış açısına dâhil edilememişlerdir. Bu durum, açığa çıkan üç bakış açısının tümüyle birbirini dışlaması gerekmediğini göstermektedir (bkz. Uluğ, 2016). Yukarıda değinilen ayrışma ve uzlaşma noktalarına ilave olarak, birbirinden çeşitli özelliklerle ayrışan bakış açıları arasında dahi birtakım ortaklıklar olduğu bilgisi, zorlu çatışmalı ilişkinin barışçıl ilişkilere dönüşmesi sürecinde kullanılabilecek elverişli bir bulgu olarak ele alınabilir.

IV.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Q yöntemi niteliksel bir yöntemdir ve temel olarak herhangi bir konuya ilişkin paylaşılmış görüşlerin açığa çıkarılmasını sağlamaktadır (Brown, 1980; Watts ve Stenner, 2012). Bu çalışmada açığa çıkan görüşler ise Ermeni meselesine ilişkin algılar ve değerlendirmeler sahasını *keşfedici* bir niteliktedir. Bu üç görüşün Türkiye'deki insanların Ermeni meselesine ilişkin görüşlerini detaylı ve bütünlüklü olarak yansıttığını ileri sürmek istatistiksel olarak mümkün görünmemektedir. Daha sonraki çalışmalarda, bu görüşlerin niceliksel yöntemlerle kontrol edilmesi gerekmektedir. Tam da bu noktada, Q yönteminin, niceliksel yöntemlerle çeşitli yollar (örn. ölçek oluşturma, profil korelasyonu ve anlatı değerlendirmesi) kullanılarak birleştirilmeye uygun bir yöntem olması araştırmacılara önemli kolaylıklar sağlamaktadır (bu tekniklerin detayları için bkz. Danielson, 2009).

Bu araştırmada katılımcıların etnik kimliklerine ilişkin herhangi bir soru sorulmamıştır. Bu durum, çalışmanın bir sınırlılığı olmakla birlikte, tercih edilmiştir. 1915 Olayları özelinde düğümlenen zorlu çatışmalı bu ilişkilerin barışçıl ilişkilere dönüştürülmesi sürecinde etnik kimliğe yapılacak vurguların olası riskleri gözetilmiş ve

bu doğrultuda ortak bir ülkeye ve coğrafyaya gönderme yapan “Türkiyelilik” kavramı ekseninde katılımcıların etnik kimlikleri sorulmamıştır. Diğer bir deyişle, araştırmaya dâhil edilen katılımcıların etnik kimlikleriyle doğrudan ilgilenmek yerine, bu katılımcılar Türkiye devleti ve onun sınırları içindeki coğrafyayı paylaşmaları nedeniyle “Türkiyeli” olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın örneklemi görece olarak sol politik yönelimli ve düşük dindarlık düzeyindeki katılımcılardan oluşmaktadır. Bu durum Türkiye’de yaşayan insanların yaygın görüşünü tümüyle yansıtmadığı için ciddi bir sınırlılık olarak ele alınmıştır.

IV.2. Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Araştırmanın örneklemi çeşitli mesleklerdeki yetişkin katılımcılardan ve üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. İlerideki olası çalışmalarda farklı örneklem gruplarının (örn. Türkiye’deki siyasi partiler, Diasporada veya Ermenistan’da yaşayan Ermeniler vb.) araştırmalara dâhil edilmesi hem bu meselenin çözümüne hem de konuyla ilgili literatüre önemli katkılar sağlayabilir.

Bir başlangıç araştırması olarak bu çalışmada Türkiye’de yaşayan insanların iki halk arasındaki zorlu çatışmalı ilişkilere ve olası barış süreçlerine ilişkin algıları ve değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile birtakım sosyal-psikolojik değişkenler (kolektif mağduriyet, dış-gruba ilişkin güven, kolektif inkâr, uzlaşmaya yönelik tutumlar, gruplararası temas ve affetmeye yönelik tutumlar vb.) arasında yeni modellemeler oluşturularak problemin çözümüne ilişkin yeni yollar sınanabilir.

IV.3. Sonuç

Araştırmanın sonuçları, Türkiye’de Ermeni meselesine ilişkin yaygın medya ve gündelik söylemde sıklıkla ifadesini bulan kutuplaşmaları bir ölçüde yansıtsa da üç farklı kategoride yer alan katılımcıların, çözüm için ortaklaştıkları görüşlerin varlığı, ilişkilerin normalleşmesi açısından umut verici olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akçam, T. (1995). *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akhtar-Danesh, N., Baumann, A. ve Cordingley, L. (2008). Q-methodology in nursing research: a promising method for the study of subjectivity. *Western Journal of Nursing Research*, 30(6), 759-773.
- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wasley.
- Armenian Center for National and International Studies (ACNIS). (2005). *The Armenian Genocide: 90 Years and Waiting*. Erişim tarihi: 16 Mart 2016.
<http://acnis.am/old/pr/genocide/Socio13eng.pdf>
- Artinian, V. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839–1863*. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988).
- Augoustinos, M., Walker, I. ve Donaghue, N. (2014). *Social Cognition: An Integrated Introduction*. London: Sage Publications.
- Bar-Tal, D. (1990). Causes and consequences of delegitimization: Models of conflict and ethnocentrism. *Journal of Social Issues*, 46(1), 65-81.
- Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22-50.
- Bar-Tal, D. (2000a). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365.
- Bar-Tal, D. (2000b). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453.

- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bar-Tal, D. ve Halperin, E. (2011). Socio-psychological Barriers to Conflict Resolution. *Intergroup Conflicts and Their Resolution: Social Psychological Perspective* içinde (ss.1-38). D. Bar-Tal (Ed.). New York: Psychology Press.
- Bar-Tal, D. ve Rosen, Y. (2009). Peace education in societies involved in intractable conflicts: Direct and indirect models. *Review of Educational Research*, 79(2), 557-575.
- Bar-Tal, D. ve Y. Teichman (2005). *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bar-Tal, D., Sharvit, K., Halperin, E. ve Zafran, A. (2012). Ethos of conflict: The concept and its measurement. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(1), 40-61.
- Bauer, M. ve Aarts, B. (2000). Corpus construction: A principle for qualitative data collection. *Qualitative researching with text, image and sound. A practical handbook* içinde (ss. 19-38). M. Bauer ve G. Gaskell (Ed.). London: Sage Publications.
- Barsoumian, H. (1982). The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850). *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde (ss.171-184). Braude ve Lewis (Ed.). New York: Holmes & Meier Publishers.
- Becermen, B. (2014). *Türkiye-Ermenistan Sınırı Sosyo-Ekonomik Etkiler Araştırması*. İstanbul: Hrant Dink Yayınları (Araştırma Ekibi: Zümrüt İmamoğlu, Cenap Nuhrat, H. Neşe Özgen, Barış Soybilgen, Araştırma Danışmanı: Asaf Savaş Akat).

- Bilali, R. (2012). Identity centrality and in-group superiority differentially predict reactions to historical victimization and harm doing. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 322-338.
- Bilali, R., Tropp, L. R. ve Dasgupta, N. (2012). Attributions of responsibility and perceived harm in the aftermath of mass violence. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(1), 21-39.
- Bilali, R. (2013). National narrative and social psychological influences in Turks' denial of the mass killings of Armenians as genocide. *Journal of Social Issues*, 69(1), 16-33.
- Bilgin, N. (2005a). Sosyal Gerçekliğin İnşası. *Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları* (2. Baskı) içinde (ss.73-146). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2005b). Türk-Ermeni Sorununda Ariadne'nin İpliği. *Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu* (1. Baskı) içinde (ss.269-277). İstanbul: Nergiz Yayınları.
- Bournoutian, G. A. (2016). *Ermeni Tarihi*. (E. Abadoğlu ve O. Kılıçdağı, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2006).
- Branscombe, N. R., Doosje, B. ve McGarty, C. (2002). Antecedents and consequences of collective guilt. *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* içinde (ss.44-46). D. M. Mackie ve E. R. Smith (Ed.). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Breakwell, G. M. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representations*, 2(3), 1-20.
- Brown, M. (2004). *Illuminating patterns of perception: An overview of Q methodology* (No. CMU/SEI-2004-TN-026). Carnegie-Mellon University Pittsburgh PA Software Engineering Institute.
- Brown, S. R. (1980). *Political subjectivity: Applications of Q methodology in political science*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Brown, S. R. (1993). A primer on Q methodology. *Operant Subjectivity*, 16(3/4), 91-138. Engineering Institute.
- Brown, R., González, R., Zagefka, H., Manzi, J. ve Čehajić, S. (2008). Nuestra culpa: collective guilt and shame as predictors of reparation for historical wrongdoing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 75-90.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cairns, E., ve Roe, M. D. (Ed.). (2003). *The role of memory in ethnic conflict*. New York: Palgrave Macmillan.
- Caucasus Research Resource Center-Armenia (CRRC). (2015). *Towards a shared vision of normalization of Armenian-Turkish Relations*. Erişim tarihi: 16 Mart 2016. <http://www.crrc.am/research-and-surveys/research-and-surveys/441-ongoing-projects/arm-turkey?lang=en>
- Cuppen, E., Breukers, S., Hisschemöller, M. ve Bergsma, E. (2010). Q methodology to select participants for a stakeholder dialogue on energy options from biomass in the Netherlands. *Ecological Economics*, 69(3), 579-591.
- Çuhadar, E. ve Punsmann, B. G. (2012). *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock of Turkish-Armenian Civil Society Activities* (1. Baskı). Ankara: TEPAV Yayınları.
- Dağlıoğlu, E. C. (2016, Ekim). *12 Eylül rejimi ve Türkiyeli Ermeni kimliğinin yeniden dizaynı*. Critical Approaches to Armenian Identity in the 21st Century: Vulnerability, Resilience and Transformation, Hrant Dink Vakfı, 7-8 Ekim, İstanbul.
- Danielson, S. (2009). Q method and surveys: Three ways to combine Q and R. *Field Methods*, 21(3), 219-237.
- Dédéyan, G. (2015). *Ermeni Halkının Tarihi*. (Ş. Çiltaş, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2007).

- Demir, F. ve Kul, M. (2011). *Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak; Q Metodu*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Dennis, K. E. (1986). Q methodology: relevance and application to nursing research. *Advances in nursing science*, 8(3), 6-17.
- Dennis, K.E. ve Goldberg, A. P. (1996). Weight control self-efficacy types and transitions affect weight-loss outcomes in obese women. *Addictive Behaviours*, 21(1), 103-116.
- De Waal, T. (2015). *Great catastrophe: Armenians and Turks in the shadow of genocide*. New York: Oxford University Press.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. ve Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 872-886.
- Doosje, B. Branscombe, N.R., Spears, R. ve Manstead, A.S.R. (2004). Consequences of national ingroup identification for responses to immoral historical events. *Collective guilt: International perspectives* içinde (ss.95-111). N.R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.). New York: Cambridge University Press.
- Duveen, G. (2000). Introduction: Power of ideas. *Social representations explorations in social psychology* içinde (ss.1-17). G. Duveen (Ed.). Cambridge: Polity Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss.17-27). K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Görgülü, A. (2008). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü* (1. Baskı). İstanbul: TESEV Yayınları.

- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1049.
- Hameiri, B. ve Halperin E. (2015). Sociopsychological Barriers to Peacemaking and Overcoming Them: A Review of New Psychological Interventions. *The Social Psychology of Intractable Conflicts Celebrating the Legacy of Daniel Bar-Tal (Vol I)* içinde (ss. 173-188). E. Halperin ve K. Sharvit (Ed.). Springer.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Neins, U. ve Noor, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland. *Collective guilt: International perspectives* içinde (ss. 193-215). N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.). New York: Cambridge University Press.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 65-86.
- Imhoff, R., Wohl, M. J. ve Erb, H. P. (2013). When the past is far from dead: How ongoing consequences of genocides committed by the ingroup impact collective guilt. *Journal of Social Issues*, 69(1), 74-91.
- Iyer, A., Leach, C. W. ve Crosby, F. J. (2003). White guilt and racial compensation: The benefits and limits of self-focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(1), 117-129.
- Jodelet, D. (1989). Représentations sociales: Un domaine en expansion. *Les Représentations Sociales* içinde (ss.31-61). D. Jodelet (Ed.). Paris: Presses Universitaires de France.

- Jost, T. J., Kruglanski, A. W., Glaser, J. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.
- Karasu, M., Mehmetoğlu, E., Tuzkaya, F. ve Göregenli, M. (2016, Mayıs). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Temsiller: Ermenistan'dan Bir Bakış*. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19. Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. Atatürk Araştırma Merkezi, 12-14 Mayıs, Bitlis (Basıma hazırlanıyor).
- Kelman, H. C. (2008). Bridging Individual and Social Change in International Conflict: Contextual Social Psychology in Action. *Improving Intergroup Relations Building on the Legacy of Thomas F. Pettigrew* içinde (ss. 244-261). U. Wagner, L. R. Tropp, G. Finchilescu ve C. Tredoux (Ed.). Blackwell Publishing.
- Kentel, F. ve Poghosyan, G. (2005). *Ermenistan ve Türkiye vatandaşları karşılıklı algılama ve diyalog projesi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Kriesberg, L. (1993). Intractable conflict. *Peace Review*, 5(4), 417-421.
- Kriesberg, L. (1998a). *Constructive conflict: From escalation to resolution*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Kriesberg, L. (1998b). Intractable conflicts. *The handbook of interethnic coexistence* içinde (ss. 332-342). E. Weiner (Ed.). New York: Continuum.
- Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world. *The Belief in a just World* içinde (ss. 9-30). Springer US.
- Levy, G. (2005). *The Armenian massacres in Ottoman Turkey: A disputed genocide*. Utah: The University of Utah Press.
- Lickel, B., Schmader, T. ve Barquissau, M. (2004). The evocation of moral emotions in intergroup contexts: The distinction between collective guilt and collective shame. *Collective guilt: International perspectives* içinde (ss.35-55). N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.). New York: Cambridge University Press.

- Lickel, B., Schmader, T., Curtis, M., Scarnier, M. ve Ames, D. R. (2005). Vicarious shame and guilt. *Group Processes and Intergroup Relations*, 8(2), 145-157.
- Manzi, J. ve Gonzalez, R. (2007). Forgiveness and reparation in Chile: The role of cognitive and emotional intergroup antecedents. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(1), 71-91.
- McKeown, B. ve Thomas, D. (1988). *Q methodology series: Quantitative applications in the social sciences*. London: Sage Publications.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. *Social cognition: Perspectives on everyday understanding* içinde (ss. 181-209). London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. *Social Representations* içinde (ss.18-77). UK: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211-250.
- Moscovici, S. (1994). Social representations and pragmatic communications. *Social Science Information*, 33(2), 163-177.
- Moscovici, S. ve Hewstone, M. (1983). Social Representations and Social Explanations: From the “Naive” to the “Amateur” Scientist. *Attribution Theory: Social and Functional Extensions* içinde (ss.98-125) M. Hewstone (Ed.) Oxford: Blackwell.
- Nadler, A., Malloy, T.E. ve Fisher, J.D. (Ed.). (2008). *Intergroup reconciliation: dimensions and themes*. New York: Oxford University Press.
- Narter, M. (2012). *Türkiye’de Psikanalizin Sosyal Temsilleri* (1. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Oren, N., Bar-Tal, D. ve David, O. (2004). Conflict, identity and ethos: The Israeli-Palestinian case. *Psychology of ethnic and cultural conflict* içinde (ss. 133-154).

- Y-T. Lee, C. R. McCauley, F. M. Moghaddam ve S. Worchel (Ed.). Westport, CT: Praeger.
- Oren, N. ve Bar-Tal, D. (2006). Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Estudios de Psicología*, 27(3), 293-316.
- Öner, B. (2002). Sosyal Temsiller, *Kriz Dergisi*, 10(1), 29-35.
- Özdoğan, G.G. ve Kılıçdağı, O. (2012). *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri* (2. Baskı). İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özkan, Ö. S. (2014). *The Relationship between Collective Guilt and Two Modes of Group Identification: Group Glorification and Ingroup Attachment*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Papazian, H. (2016, Ekim). *Armenians and other Armenians in Turkey*. Critical Approaches to Armenian Identity in the 21st Century: Vulnerability, Resilience and Transformation, Hrant Dink Vakfı, 7-8 Ekim, İstanbul.
- Parker, I. (1987). Social representations: Social psychology's (mis)use of sociology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 17(4), 447-469.
- Powell, A. A., Branscombe, N. R. ve Schmitt, M. T. (2005). Inequality as ingroup privilege or outgroup disadvantage: The impact of group focus on collective guilt and interracial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(4), 508-521.
- Punsmann, B. G. (2013). *Paving the Way for Turkish-Armenian Reconciliation: A Personal Account*. İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Reicher, S., Haslam, S. A. ve Rath, R. (2008). Making a Virtue of Evil: A Five-Step Social Identity Model of the Development of Collective Hate. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(3), 1313-1344.

- Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2004). Exonerating cognitions, group identifications, and personal values as predictors of collective guilt among Jewish-Israelis. *Collective guilt: International perspectives* içinde (ss. 130-147). N. R. Brancombe ve B. Doosje (Ed.). New York: Cambridge University Press.
- Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, (91)4, 698-711.
- Schmolck, P. (2014). PQMethod 2.35 [bilgisayar yazılımı].
<http://schmolck.userweb.mwn.de/qmethod/>
- Sharvit, K., Brambilla, M., Babush, M. ve Colucc, F. P. (2015). To feel of not to feel when my group harms others? The regulation of collective guilt as motivated reasoning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(9), 1223-1235.
- Shemmings, D. (2006). Quantifying qualitative data: An illustrative example of the use of Q methodology in psychosocial research. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 147-165.
- Shinebourne, P. (2009). Using Q method in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 93-97.
- Sherif, M. (1966). *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Sidanius, J. ve Pratto, F., (1999). *Social dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stainton Rogers, W. (1991). *Explaining health and illness: An exploration of diversity*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Stainton Rogers, R. (1995). Q methodology. *Rethinking methods in psychology* içinde (ss.178-192). J. Smith ve L. van Langenhove (Ed.). London: Sage Publications.

- Stenner, P. H. D., Dancey, C. P. ve Watts, S. (2000). The understanding of their illness amongst people with irritable bowel syndrome: A Q methodological study. *Social science & medicine*, 51(3), 439-452.
- Stephenson, W. (1935). Technique of Factor Analysis. *Nature* 136, 297.
- Stephenson, W. (1953). *The Study of Behavior: Q Technique and its Methodology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stergiou, D. ve Airey, D. (2011). Q-methodology and tourism research. *Current Issues in Tourism*, 14(4), 311-322.
- Stricklin, M. ve Almeida, J. (2001). PCQ: Analysis software for Q-technique [bilgisayar yazılımı]. <http://www.rz.unibw-muenchen.de/p41bsmk/qmethod>
- Sullivan, J. L., Fried, A. ve Dietz, M. G. (1992). Patriotism, politics, and the presidential election of 1988. *American Journal of Political Science*, 36(1), 200-234.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss.33-37). W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G. ve Bundy R. P. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2) 149-178.
- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations* içinde (ss.7-24). I. S. Worchel ve W. G. Austin (Ed.). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Tarrant, M., Branscombe, N., R., Warner, R. H. ve Weston, D. (2012). Social identity and perception of torture: It's moral when we do it. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(2), 513-518.

- Tuğal, C. (2007). Memories of Violence, Memoirs of Nation: The 1915 Massacres and the Construction of Armenian Identity. Esra Özyürek (Ed.). *The Politics of Public Memory in Turkey* içinde (ss. 138-162). New York: Syracuse University Press.
- Uluğ, Ö. M. (2016). *Subjective Understandings of the Kurdish Conflict: A Q Methodological Investigation among Parliamentarians, Experts and Lay People in Turkey* (Doktora tezi), Jacobs University Bremen, Bremen.
- Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2016). An exploration of lay people's Kurdish conflict frames in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(2), 109-119.
- Van Exel, J. ve De Graaf, G. (2005). Q methodology: A sneak preview. 24 Ocak 2009, www.jobvanexel.nl
- Vollhardt, J.R. (2013). "Crime against humanity" or "Crime against Jews"? Acknowledgment in construals of the Holocaust and its importance for intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 69(1), 144-161.
- Vollhardt, J. R., Mazur, L. B. ve Lemahieu, M. (2014). Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(3), 306-323.
- Wagner, W., Duveen, G. Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I. ve Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 95-125.
- Watts, S. ve Stenner, P. (2005a). Doing Q methodology: Theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2(1), 67-91.
- Watts, S. ve Stenner, P. (2005b). The subjective experience of partnership love: A Q methodology study. *British Journal of Social Psychology*, 44(1), 85-107.
- Watts, S. ve Stenner, P. (2012). *Doing Q methodological research: Theory, method & interpretation*. London: Sage Publications.

- Watts, S. ve Stenner, P. (2014). Definitions of love in a sample of British women: An empirical study using Q methodology. *British Journal of Social Psychology*, 53(3), 557-572.
- Webler, T., Danielson, S. ve Tuler, S. (2009). *Using Q method to reveal social perspectives in environmental research*. Greenfield MA: Social and Environmental Research Institute.
- Wohl, M. J. A. ve Branscombe, N. R. (2004). Importance of Social Categorization for Forgiveness and Collective Guilt Assignment for the Holocaust. *Collective Guilt-International perspectives* içinde (ss. 284-305). Nyla Branscombe ve Bertjan Doosje (Ed.). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N.R. ve Klar, Y. (2006). Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17(1), 1-37.
- Zabala, A. (2014). qmethod: A package to explore human perspectives using Q methodology. *Contributed Research Articles*, 6(2), 163-173.

Ek

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Köşe Taşları (1991-2017)¹³

Tarih	Olay
1991	Ermenistan bağımsızlığını ilan eder.
1991	Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olur.
1993	Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını Dağlık-Karabağ savaşı nedeniyle kapatır.
1993	Türkiye'de Aras yayıncılık kurulur.
1996	Gazeteci Hrant Dink öncülüğünde, İstanbul'da Agos gazetesi kurulur.
1997	Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi kurulur.
1998	Ermenistan 2. Devlet Başkanı Robert Koçaryan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki konuşmasında "soykırım"ın tanınmasını ister.
2000	Türkiye'de tarihçiler, Ermeni-Türk Çalışmaları üzerine bir çalıştay düzenler.
2001	Fransa Türkiye'den gelen itirazları göz ardı ederek, 1915'te Osmanlı Türklerinin Ermenilere karşı "soykırım" işlediğini ifade eden bir yasa ileri sürer.
2001-2004	Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TAUK) görüşmeler yapmaya başlar.
2004	Avukat Fethiye Çetin, Türkiye'de "Anneannem" isimli bir anı kitabı yayınlar.
2005	Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarihçilerin 1915 ve 1918 süresince meydana gelen olayları inceleyerek Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin bir "soykırım" kampanyasına tabi tutulup tutulmadığını açıklığa kavuşturmalarını teklif ederek, Türkiye'nin komşusu Ermenistan ile siyasi ilişkiler kurabileceğini belirtir.
2005	İstanbul, Bilgi Üniversitesi'nde "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Ermenileri" konferansı yapılır.
2007	Ermenistan ve Türkiye İsviçre'nin aracılığıyla gizli görüşmelere başlar.
2007	Hrant Dink 17 yaşındaki bir Türk milliyetçisi tarafından İstanbul'da öldürülür.
2007	Hrant Dink'in cenazesine binlerce insan katılır.
2008	Serj Sarkisyan Ermenistan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı olarak seçilir.

¹³ Çuhadar ve Punsmann (2012, s.19-21) ve De Waal, (2015, s.261-267) yayınlarında sunulan bilgiler güncellenerek alınmıştır.

Tarih	Olay
2008	Serj Sarkisyan, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Ermenistan-Türkiye arasında Dünya Kupası eleme maçını izlemek üzere Ermenistan'a davet eder.
2008	Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Ermenistan'ı ziyaret etmesiyle, Türkiyeli bir lider Ermenistan'a ilk defa ayak basar.
2008	Bir grup Türkiyeli entelektüel ve akademisyen Birinci Dünya Savaşı süresince ölen Ermeniler için kamusal bir "Özür Diliyorum" kampanyası başlatır. Özür metni yaklaşık 30.000 insan tarafından imzalanır.
2009	Dönemin ABD Başkanı Barack Obama Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşma yapar.
2009	(Amerika Birleşik Devletleri'nin aracı rolüyle) Yoğun diplomatik girişimlerin ardından Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ilişkilerin normalleşmesi için bir çerçeve etrafında ortak bir bildiri yayınlar ve "somut ilerleme ve karşılıklı anlayış elde ettiklerini" ifade ederler.
2009	Bakü ziyareti esnasında dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan "Azeri topraklarındaki Ermeni işgali sona erinceye kadar Ermenistan'la sınır kapalı kalacak" açıklamasında bulunur.
2009	Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan Türkiye-Ermenistan Protokollerini Ermeni Diasporasına kabul ettirmek için harekete geçer.
2009	Türkiye ve Ermenistan hükümetleri İsviçre'de diplomatik ilişkiler kurma ve ortak sınırı yeniden açma zeminini oluşturan bir toplantıda ilişkileri normalleştirmek konusunda anlaşır. Protokol Ermeni Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan ve Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından imzalanır. Ermeni protestocuları, muhalefeti "soykırım" sorununu inşa etmedeki başarısızlığı yüzünden hükümeti suçlar.
2009	Serj Sarkisyan, Abdullah Gül ile Bursa'da Türkiye-Ermenistan arasında oynanan Dünya Kupası eleme maçını izlemek için iade-i ziyarette bulunur.
2010	Ermenistan Anayasa Mahkemesi protokollerin Ermenistan Anayasası ile uyumsuz olduğuna karar verir. Kararın gerekçesinde mahkeme, Bağımsızlık Bildirgesi'nin Ermenistan'ın Osmanlı Türkiye'si ve "Batı Ermenistan'daki" "1915 Soykırımı"nın uluslararası tanınmasını sağlayan görevini destekleyen 11. madde uyarınca protokollerin değerlendirilemeyeceğini ifade eder.
2010	Erivan, özellikle Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan anlaşmazlığını çözmesi konusundaki ısrarcılığıyla Ankara'yı dayatmacı koşullardan dolayı suçladıktan sonra Ermenistan parlamentosu Türkiye ile imzalanan protokollerin onaylanma sürecini askıya alır.

Tarih	Olay
2010	Çeşitli entelektüeller İstanbul'da 1915'in Ermeni kurbanları adına Türkiye'de ilk defa bir anma töreni düzenler.
2010	Van'ın Akdamar adasında bulunan Kutsal Haç Ermeni Kilisesi'nde 95 yıl aradan sonra ilk defa tarihi bir dini hizmet gerçekleşir.
2010	Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri ve yüzlerce Türk milliyetçisi Kars Ani'de antik Ermeni katedralinin kalıntıları yanında Cuma namazı kılar.
2010	Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, iki ayda bir yayınlanan İtalyan jeopolitik dergisi <i>Limes</i> ile yaptığı röportajda “şimdi belki de sessiz diplomasi zamanıdır” der.
2011	Diyarbakır'daki Ermeni kilisesi yeniden açılır.
2014	Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tehcir esnasında yaşamını yitiren Ermenilerin torunlarına başsağlığı diler.
2014-2017	Türkiye ve Ermenistan'dan sekiz sivil toplum kuruluşu, Avrupa Birliği'nin finanse ettiği, Ermenistan-Türkiye Normalleşme Süreci Destek Programını başlatır.
2015	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) “Ermeni Soykırımı”nı kabul etmemeyi ifade özgürlüğü kapsamında değerlendiren kararını açıklar.
2016	Almanya Federal Parlamentosu 1915'te meydana gelen olayları “soykırım” olarak niteleyen yasa tasarısını kabul eder.
2017	Kafkasya Araştırma Kaynağı Merkezi (CRRC), Erivan'da “Ermenistan-Türkiye Diyalog ve Uzlaşma Yolunu Açma” konferansını düzenler.

Özgeçmiş

Mehmet Karasu, Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden lisans derecesini almıştır. Aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve eğitimine devam etmektedir. Gruplararası ilişkiler, çatışma ve barış süreçleri ve Q yöntemi gibi konularda ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

Mehmet Karasu, Avrupa Birliği'nin finanse ettiği ve Hrant Dink Vakfı'nın (HDV) yürütücüsü olduğu "Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu" ile 2015'te Ermenistan'a giderek arkadaşlarıyla gençlerin ve sivil toplum kuruluşu çalışanlarının iki toplum arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi konusunda ne düşündüklerini sosyal-psikolojik yaklaşımla inceleyen bir alan araştırması yapmıştır. Ayrıca 2017'de HDV'nin "Türkiye-Ermenistan Burs Programı" ile ev sahibi kuruluşu olan Kafkasya Araştırma Kaynağı Merkezi'nde (CRRC) dört ay süreyle akademik çalışmalarına devam etmiştir.

Yayınları

1. **Karasu, M.** & Göregenli, M. (2017). Evaluations of Turkish People Related to 'The Armenian Issue': A Q Methodology Study. Armenia-Turkey: Paving Ways for Dialogue and Reconciliation Proceedings. 18-19 May, Yerevan/Armenia (*Submitted*).
2. Peker-Dural, H., Mehmetoğlu, E., **Karasu, M.**, Akça, E., Tuzkaya, F., Elçi, C. ve Göregenli, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Doğu-Batı Temsilleri: Ayrımlar, Eleştiriler, Talepler. Türk Psikoloji Yazıları. Toplum, Kimlik ve Siyaset: Sosyal Psikolojik Yaklaşımlar Özel Sayısı (*Basıma hazırlanıyor*).
3. **Karasu, M.**, Mehmetoğlu, E., Tuzkaya, F. ve Göregenli, M. (2016). Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Temsiller: Ermenistan'dan Bir Bakış. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19. Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. 12-14 Mayıs, Bitlis (*Basıma hazırlanıyor*).

4. **Karasu, M.**, Solak, Ç., Tuzkaya, F., Peker-Dural, H., Selin Soylu, N., Elçi, C., Mehmetoğlu, E. & Göregenli M. (2016). Rethinking Peace: Obstacles and Opportunities. 1st International Conference in Contemporary Social Sciences Crisis and the Social Sciences: New Challenges and Perspectives Proceedings. 10-12 June, Rethymno/Crete.
<http://icconss.soc.uoc.gr/en/authors-information/conference-programme.html>
5. **Karasu, M.**, Karlıdağ, S. ve Göregenli, M. (2016). Dindarlık Biçimleri ve Laiklik-Şeriat ve İktidar Partisi Temsilleri. I. Sosyal Psikoloji Kongresi Bildiri Kitabı. 17-19 Kasım, Ankara (*Basıma hazırlanıyor*).
6. **Karasu, M.** ve Göregenli, M. (2016). Ermeni Meselesinde Öznelliğin Açığa Çıkarılması: Bir Q Yöntemi Çalışması. I. Sosyal Psikoloji Kongresi Bildiri Kitabı. 17-19 Kasım, Ankara (*Basıma hazırlanıyor*).
7. **Karasu, M.**, Yeşilyaprak, R. ve Göregenli, M. (2016). Gençlerin Bakış Açısıyla 1915: Türkiye-Ermenistan Karşılaştırması. 21. Yüzyılda Ermeni Kimliğine Eleştirel Yaklaşımlar: Kırılganlık, Direnç ve Dönüşüm Konferansı Bildiri Kitabı. 7-8 Ekim, İstanbul (*Basıma hazırlanıyor*).
8. Tuzkaya, F., Soylu, N. S., Solak, Ç., Peker, H., Peker, M., Özeralp, K., Mete, C., Mehmetoğlu, E., **Karasu, M.**, Elçi, C., Akça, E. & Göregenli, M. (2015). Turkey in Minds: Cognitive and Social Representations of "East" and "West". 17th International Congress of Cross-Cultural Psychology Proceedings. 17-18 August, Barcelona/Spain.

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan insanların Ermeni meselesine ilişkin algı ve değerlendirmelerini Q yöntemi kullanarak incelemektir. Buna göre farklı ideolojik ve dini yönelimlerden 72 katılımcıyla bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan Ermeni meselesine ilişkin 41 fikir kartını “en çok katıldıkları” noktalardan (+4) “hiç katılmadıkları” noktalara (-4) doğru sıralamaları istenmiştir. Veriler PQMethod 2.35 programı ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, Ermeni meselesine ilişkin farklı bakış açılarını temsil eden 3 faktör tanımlanmıştır: 1) “Soykırım olarak Ermeni Meselesi ve Tek (Politik) Sorumlu Taraf olarak Türkiye”, 2) “Acıların Ortaklaştırılması ve Sorumluluğun Dışsallaştırılması Açısından Ermeni Meselesi” ve 3) “Soykırımın Reddi Açısından Ermeni Meselesi ve Resmi Anlatı”. Sonuçlar katılımcıların Ermeni meselesine ilişkin algı ve değerlendirmelerinde çeşitli uzlaşma ve ayrışma noktalarının olduğunu da göstermiştir. Buna göre, katılımcıların Ermeni meselesinin çözümüne ilişkin karşılıklı adımları içeren görüşlerde uzlaştığını; ancak bu meseleye ilişkin aşırı politikleşmiş çözüm önerilerinde ayrıştıklarını göstermektedir. Sonuçlar; Zorlu Çatışmalar, Sosyal Temsiller ve Kolektif Suçluluk Kuramları çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ermeni meselesi, Q yöntemi, zorlu çatışmalar, sosyal temsiller, kolektif suçluluk

Abstract

The aim of this study is to examine the perceptions and evaluations of people living in Turkey towards the 'Armenian issue' by using Q methodology. A field research was carried out with 72 participants from different ideological and religious backgrounds in Turkey. The participants were asked to sort 41 different cards related to the Armenian issue from "the most agreed" (+4) to "the most disagreed" side (-4). The data were analyzed with the PQMethod 2.35 program. The results highlighted three factors representing different aspects of the Armenian issue: 1) "Armenian Issue as a Genocide and Turkish State as the Only (Political) Responsible Party", 2) "Armenian Issue as Mutual Sufferings and the Externalization of Responsibility", 3) "Armenian Issue as the Rejection of Genocide and Official Narrative". The results also indicated the participants' agreement and disagreement points. The participants had a consensus on views involving reciprocal steps to solve the issue such as conducting scientific studies and various activities of research institutions and NGOs from both countries and restarting the diplomatic relations. However, they diverged on views including politicized suggestions for the solutions of the Armenian issue such as a request for recognition of genocide, request for official apology. The results were discussed within the framework of Intractable Conflicts, Social Representations and Collective Guilt Theories.

Keywords: Armenian issue, Q methodology, intractable conflicts, social representations, collective guilt